

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

Πρόεδρος ΤΑΚΗΣ ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ, *Αντιπρόεδρος* ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ
ΚΟΚΚΙΝΙΔΗΣ, *Γενικός Γραμματέας* ΒΙΚΤΩΡ Θ. ΜΕΛΑΣ, *Ταμίας* ΜΙΧ.
Α. ΤΙΒΕΡΙΟΣ, *Μέλη* ΑΝΝΑ ΑΒΡΑΜΕΑ, ΑΛΕΞΗΣ ΔΗΜΑΡΑΣ, ΙΑΚΩΒΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΕΛΛΗΣ, ΣΑΒΒΑΣ ΚΟΝΤΑΡΑΤΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΟΥΛΛΑΣ

Διευθυντής του Ίδρυματος ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ

Υπεύθυνη εκδόσεων ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ

DAVID NICHOLAS

Η

ΕΞΕΛΙΞΗ

ΤΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ

*Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη
στην Ευρώπη, 312–1500*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΤΖΙΑΝΤΖΗ

δ' ανατύπωση

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2007

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ΄
Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Βαθιές αλλαγές συντελέστηκαν στο θρησκευτικό βίωμα κατά τον 12ο και τον 13ο αιώνα. Συχνά οι αλλαγές αυτές ήταν απόρροια των ανακατατάξεων που είχαν πραγματοποιηθεί στο χώρο της διανοήσης και τις οποίες περιγράψαμε στο Κεφάλαιο ΙΑ΄. Η Έκκλησία αποκτούσε όλοένα και πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα, και ενώ στη διάρκεια του πρώιμου Μεσαίωνα το επίκεντρο της λατρείας των χριστιανών ήταν, σχεδόν αποκλειστικά, οι κατά τόπους ναοί, τώρα ή παποσύνη και ή Ρώμη αποκτούν επιβλητικές διαστάσεις. Ωστόσο, μολονότι ή Έκκλησία και ειδικότερα οι πάπες κήρυτταν μιὰ έγχεφαλική προσέγγιση στην πίστη, ή θρησκεία παρέμεινε για τους περισσότερους χριστιανούς ζήτημα συναισθήματος. Τα δόγματα και οι τελετουργίες, που ήταν προϊόντα μακρόχρονης εξέλιξης, μορφοποιήθηκαν όριστικά στη διάρκεια της μέσης περιόδου του Μεσαίωνα, ιδίως τα έπτα μυστήρια (ή βάπτισμα, τὸ χρίσμα, ή θεία εὐχαριστία, ή εξομολόγηση, ή ιεροσύνη, ὁ γάμος και τὸ εὐχέλαιο) και τὸ δόγμα τοῦ καθαρτηρίου, τοῦ χώρου ὅπου ή ψυχὴ που ἔχει σωθεῖ περιμένει τὸν ἔξαγνισμό της προτοῦ εἰσέλθει στὸν παράδεισο.

Μοναχισμός, παλαιὸς και νέος

Ἦδη ἀναφερθήκαμε στὴ μοναστηριακὴ μεταρρύθμιση τοῦ Κλουνὺ (βλ. Κεφάλαιο Ζ΄). Ἀπὸ μιὰ ἄποψη, τὸ Κλουνὺ ἦταν ἓνα οἰκογενειακὸ μοναστήρι, ἀλλὰ ὁ λαϊκὸς που τὸ ἱδρυσε, ὁ Γουλιέλμος τῆς Ἀκουιτανίας, ἀφοῦ ἐπέβαλε ἐκεῖ τὸν κανόνα τοῦ Βενεδίκτου, ἔθεσε τὴ μονὴ ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ πάπα, ἀνεξαρτητοποιώντας τὴν ἀπ' ὅλες τὶς κοσμικὲς ἀρχές. Ἀφοῦ ἐγγυήθηκε τὸ δικαίωμα τῶν

μοναχῶν νὰ ἐκλέγουν τοὺς ἡγουμένους τους, ὁ ἴδιος ὁ Γουλιέλμος διόρισε πρῶτο ἡγούμενο τοῦ Κλουνὺ τὸν Βέρνωνα, ἡγούμενο τῆς ἐκκλησίας τῶν Βενεδικτίνων τῆς Μπὼν, ή ὁποία εἶχε προσχωρήσει στὴ μεταρρύθμιση. Οἱ πάπες ἐπέτρεψαν στὸ Κλουνὺ και στὰ παλαιότερα θυγατρικά του ἱδρύματα νὰ δέχονται ἀπὸ ἄλλους οἴκους μοναχοὺς που ἀναζητοῦσαν πιὸ αὐστηρὴ πειθαρχία. Ἀρκετὲς φορὲς οἱ μοναχοὶ τοῦ Κλουνὺ προσπάθησαν, ἀλλὰ ὄχι πάντα με ἐπιτυχία, νὰ δώσουν στὰ νέα τους ἱδρύματα τὸ χαρακτήρα τοῦ κοινοβίου και ὄχι τοῦ ἀβαείου, ὑποδηλώνοντας ἔτσι τὴν ὑπαγωγή τους στὸν ἡγούμενο τοῦ Κλουνὺ.

Ἦδη τὸν 11ο αἰώνα τὸ Κλουνὺ ἦταν τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀβαεῖο στὴν Εὐρώπη, ἂν και τὴ μεγαλύτερη ἀπήχηση τὴν εἶχε στὴ Γαλλία και, σὲ μικρότερο βαθμὸ, στὴν Ἰταλία και τὴν Ἀγγλία. Οἱ ἡγούμενοὶ του συναναστρέφονταν ἡγεμόνες και πάπες. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β΄ (1088-1099) ἦταν πρῶην μέγας προϊστάμενος τοῦ Κλουνὺ. Τὸ ἄλλοτε αὐστηρὸ μοναστήρι σύντομα ἔγινε θρησκευτικὸ «κατεστημένο». Οἱ ἡγούμενοὶ ἦταν «περιπατητὲς» και διαρκῶς ταξίδευαν στὴ Ρώμη και στοὺς διάφορους θυγατρικοὺς οἴκους. Οἱ μοναχοὶ ἐκτελοῦσαν ἐλάχιστη χειρωνακτικὴ ἐργασία. Ἀντίθετα, ἐπιμήκυναν τὴ διάρκεια τῶν προσευχῶν, που ἔπαιζαν καθοριστικὸ ρόλο στὴν προσέλκυση δωρεῶν ἀπὸ λαϊκοὺς πάτρωνες. Τὸ φιλόδοξο οἰκοδομικὸ πρόγραμμα στὸ Κλουνὺ, τὸ ὁποῖο εἶχε καταστρώσει ὁ ἡγούμενος Πέτρος ὁ Σεβάσμιος (1121-1156), προκάλεσε τὴν κατακραυγὴ τοῦ ἀγίου Βερνάρδου τοῦ Κλαιρβώ, που θεώρησε ὅτι ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση με τὸν πνευματικὸ χαρακτήρα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὸ Κλουνὺ σπατάλησε τοὺς πόρους του και ἤδη στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα εἶχε περιέλθει σὲ δεινὴ οἰκονομικὴ θέση.

Τὸ Κλουνὺ ἦταν τὸ μεγαλύτερο μοναστήρι τῆς Εὐρώπης, και στὸ κορύφωμα τῆς ἀκμῆς του, στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα, στέγαζε γύρω στοὺς τριακόσιους μοναχοὺς, τὴ στιγμή που τὰ περισσότερα ἀβαεῖα εἶχαν λογότερους ἀπὸ ἑκατό. Τὸν 12ο αἰώνα, στὰ περισσότερα μοναστήρια εἶχε διαμορφωθεῖ μιὰ αὐστηρὴ ἱεραρχία ἀξιωμάτων. Ἡ πιὸ σημαντικὴ θέση ἦταν τοῦ προϊσταμένου, που ἦταν ἄμεσος πληρεξούσιος τοῦ ἡγουμένου. Στὰ μοναστήρια ἐξακολουθοῦσαν νὰ λειτουργοῦν σχολές, που ὅμως τώρα προορίζονταν μόνο για ἀγόρια που ἤθελαν νὰ γίνουν μοναχοί, καθὼς ἀτονοῦσε ή πρακτικὴ τοῦ τα-

ξίματος μικρῶν παιδιῶν στὰ μοναστήρια γιὰ τὴν ἐκπλήρωση ἐνὸς γονικοῦ ὄρκου. Ὁ πρωτοψάλτης δίδασκε τὴ θεία λειτουργία στὴ σχολὴ καὶ ἐπέβλεπε τὴ λειτουργία τοῦ ἀντιγραφείου (*scriptorium*). Ὁ σκευοφύλακας διαχειριζόταν τὴν περιουσία τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ὁ ἐπίτροπος ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὶς ἐλεημοσύνες πρὸς τοὺς περιπλανώμενους καὶ τοὺς προσκυνητές. Αὐτὰ τὰ ἔξοδα ἦταν τεράστια, ἰδίως μετὰ τὴ θεαματικὴ αὐξηση τῆς ταξιδιωτικῆς κίνησης τῶν προσκυνητῶν κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα.

Ἐρημίτες, κανονικοὶ καὶ μοναχοὶ κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα

Τὸ κίνημα τῶν ἐρημιτῶν ἀναβίωσε στὴν Ἰταλία στὶς ἀρχές τοῦ 11ου αἰῶνα, ὅταν ὁ ἅγιος Ρομουάλδος, ποὺ ἀρχικὰ ἦταν μοναχὸς στὸ Κλουνύ, ἴδρυσε ἕναν οἶκο στὸ Καμάλντολι τῆς Τοσκάνης, ὅπου ἐρημίτες καὶ κοινοβιακοὶ μοναχοὶ συνυπῆρχαν στὸ ἴδιο ἴδρυμα. Τὸ τάγμα τοῦ ἁγίου Ρομουάλδου ἦταν τὸ πρῶτο ποὺ προοριζόταν γιὰ ἐρημίτες, ἂν καὶ λίγοι οἴκοι τοῦ τάγματος τῶν Καμάλντολι ἰδρύθηκαν ἐκτὸς Ἰταλίας. Ὁ ἅγιος Πέτρος Δαμιανὸς τῆς Ραβέννας, ποὺ ἔγραψε τὸν *Βίο* τοῦ ἁγίου Ρομουάλδου, ἄσκησε ἐπίσης σημαντικὴ ἐπίδραση. Ὁ Πέτρος Δαμιανὸς, ποὺ ἦταν βαθύτατα εὐσεβής, ἐγκατέλειψε τὴν ἀπομόνωσή του γιὰ νὰ δραστηριοποιηθεῖ στὸ γρηγοριανὸ μεταρρυθμιστικὸ κίνημα καὶ πέθανε ἐπίσκοπος. Προερχόταν ἀπὸ φτωχὴ οἰκογένεια, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς περισσότερους ἐρημίτες καὶ τοὺς ἰσχυροὺς μεταρρυθμιστὲς μοναχοὺς, ποὺ ἦταν γόνιοι εὐπορῶν οἰκογενειῶν οἱ ὁποῖοι ἀπαρνοῦνταν τὴν οἰκογενειακὴ περιουσία· ἀντιθέτως, τὸ κύριο μέλημα τῶν φτωχῶν ἦταν πῶς νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀνέχεια, καὶ ὄχι πῶς νὰ τὴν ἐξιδανικεύσουν. Μάλιστα, οἱ ἐρημίτες ἦταν σὲ θέση νὰ διατηρήσουν τὴν ἀπόστασή τους ἀπὸ τὶς ἐγκόσμιες μέριμνες χρησιμοποιοῦντας *conversi* (λαϊκοὺς ἀδελφοὺς) ὡς χειρῶνακτες ἐργάτες. Αὐτὴ ἡ πρακτικὴ διαδόθηκε ταχύτατα στὰ μοναστικὰ τάγματα καὶ τελικὰ στὰ ἐπαιτικά.

Πάμπολλοι ἦταν οἱ δεσμοὶ ἀνάμεσα στὰ κινήματα τῶν ἐρημιτῶν καὶ τοὺς μοναστικούς μεταρρυθμιστὲς τοῦ 12ου αἰῶνα. Ὅπως ἀκριβῶς εἶχε συμβεῖ κατὰ τὴν ὑστερορωμαϊκὴ περίοδο, ἡ φήμη ποὺ ἀποκτοῦσε ἕνας ἐρημίτης ὀδηγοῦσε στὴ δημιουργία μιᾶς κοινότητας

γύρω του. Τὸ 1080, ὁ Μπροῦνο τῆς Κολονίας ἴδρυσε ἕνα ἐρημητήριο στὶς Ἄλπεις, κοντὰ στὴν Γκρενόμπλ. Ὑστερα οἱ ἀδελφοὶ του ἐγκαταστάθηκαν πιὸ χαμηλὰ στὴν κοιλάδα, στὴν περιοχὴ τῆς Γκράντ Σαρτρέζ. Οἱ «Καρθουσιανοὶ» ἐπεκτάθηκαν μὲ πολὺ ἀργὸ ρυθμὸ καὶ διατήρησαν τὸν ἀρχικό τους ζῆλο καὶ τὴν πειθαρχία, ἴσως ἐπειδὴ δὲν διέθεταν ἕναν χαρισματικὸ ἐκπρόσωπο ποὺ θὰ προσείλκυε πολυάριθμους προσήλυτους στὸν δικό τους τρόπο ζωῆς.

Οἱ Κιστερκιανοὶ

Δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο γιὰ τοὺς Κιστερκιανούς, ποὺ ἀρχικὰ παρουσίαζαν πολλὲς ὁμοιότητες μὲ τὸ τάγμα τῶν Καρθουσιανῶν. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστοὺς Γάλλους ἐρημίτες ἦταν ὁ Ροβέρτος τοῦ Ἀρμπρισσέλ, ποὺ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1100 ἴδρυσε τὸ μεικτὸ μοναστήρι τοῦ Φοντεβρώ. Ἡ σημασία τοῦ Φοντεβρώ ἔγκειται στὸ ὅτι δεχόταν μοναχές, οἱ ὁποῖες συχνὰ ἀποκλείονταν ἀπὸ τὰ μοναστικὰ κινήματα. Ἡ μονὴ εἶχε τεθεῖ ὑπὸ τὴν προστασία τῶν Ἀνδηγαυῶν ἡγεμόνων καὶ χρησίμευσε ὡς τόπος ταφῆς γιὰ ἀρκετοὺς ἀπὸ αὐτούς, ὅπως γιὰ τὴν Ἐλεωνόρα τῆς Ἀκουιτανίας.

Στὸ Μολέμ τῆς Βουργουνδίας, ὁ Ροβέρτος τοῦ Ἀρμπρισσέλ ἴδρυσε ἐπίσης τὸ πρῶτο μοναστήρι τοῦ μετέπειτα τάγματος τῶν Κιστερκιανῶν. Ἡ μονὴ αὐτὴ ἀπέκτησε φήμη γιὰ τὴν αὐστηρὴ πειθαρχία τῆς καὶ τὸν πνευματικὸ ζῆλο τῶν μοναχῶν τῆς. Καθὼς πολλαπλασιάζονταν τὰ κληροδοτήματα τῶν εὐσεβῶν —ἐπειδὴ οἱ λαϊκοὶ πίστευαν ὅτι οἱ προσευχῆς τῶν εὐνοουμένων τοῦ θεοῦ ἔπιαναν πιὸ πολὺ τόπο ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῶν κατώτερων ταγμάτων— ὁ Ροβέρτος ἀναζήτησε εὐρύτερους ὀρίζοντες κι ἔτσι, τὸ 1097-1098, ἀναχώρησε ἀπὸ τὸ Μολέμ καὶ μετοίκησε στὸ Σιτώ. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Μολέμ παραπονέθηκαν ὅτι τοὺς ἐγκατέλειψε χωρὶς τὴν ἄδειά τους καὶ τὸν ἀνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψει.

Μολονότι τὸ Σιτώ εἶχε ἀξιόλογο ἠγούμενο, τὸν Ἀγγλο Στέφανο Χάρντινγκ, ἡ θέση του ἦταν ἐπισφαλῆς μέχρι τὴν ἀφιξὴ τοῦ Βουργουνδοῦ εὐγενοῦς Βερνάρδου, τὸ 1112. Ὁ Βερνάρδος παρέμεινε μόνον τρία χρόνια στὸ Σιτώ, καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἔγινε ὁ πρῶτος ἠγούμενος τοῦ τρίτου θυγατρικοῦ οἴκου, τοῦ Κλαιρβώ. Ὅπως ἀναφέραμε, ὁ Βερνάρδος, ἕνας θρησκευόμενος μυστικιστής, συντη-

ρητικός στα θεολογικά ζητήματα και φλογερὸς προπαγανδιστής, ἦταν ὁ ἱεροκήρυκας ποὺ ἄσκησε τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση στὴν ἐποχή του. Οἱ Κιστερκιανοὶ (γνωστοὶ καὶ ὡς Λευκοὶ Μοναχοὶ ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ ράσου τους) ἔγιναν τὸ πιὸ σημαντικὸ ἀπὸ τὰ νέα μεταρρυθμιστικὰ τάγματα τοῦ 12ου αἰώνα, καὶ ἡ ἀπήχησή τους μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἐκείνη τῶν μοναχῶν τοῦ Κλουνὸ κατὰ τὸν 11ο αἰώνα. Μέχρι τὸ 1200 εἶχαν ἰδρυθεῖ πάνω ἀπὸ 500 κιστερκιανὰ μοναστήρια.

Οἱ Κιστερκιανοὶ εἶχαν εὐρύτερη βάση ἀπὸ τὰ παλαιότερα μοναστικά τάγματα. Προσείλκυαν ἀριστοκράτες καὶ λογίους, δέχονταν ὅμως στὶς γραμμὲς τους καὶ ἄτομα ἀπὸ κατώτερες κοινωνικὲς τάξεις. Ζοῦσαν μὲ αὐστηρὸ ἀσκητισμὸ καὶ ἀπλότητα καὶ ἄφηναν τοὺς ναοὺς τους λιτοὺς καὶ χωρὶς διακόσμηση. Ὑιοθέτησαν ἐπιστημονικὲς μεθόδους καλλιέργειας καὶ λογιστικῆς καί, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παλαιότερα τάγματα, συνέχισαν ἐπὶ πολὺ καιρὸ νὰ ἐκμεταλλεύονται ἄμεσα τὶς ἰδιοκτησίες τους, χρησιμοποιώντας τὴν ἐργασία τόσο μισθωτῶν ἐργατῶν ὅσο καὶ λαϊκῶν ἀδελφῶν. Συνήθως ἴδρυαν τὰ μοναστήρια τους στὰ περὶχωρα τῶν οἰκισμῶν, καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη συνέβαλαν στὴν ἐκχέρσωση νέων ἐδαφῶν. Στὴ βόρεια Ἀγγλία ἐκκένωσαν τὸν πληθυσμὸ ὀλόκληρων περιοχῶν ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ χῶρος γιὰ τὰ ποιμνία τῶν Κιστερκιανῶν, ποὺ διεξήγαν ἐπικερδὲς ἐμπόριο μαλλιῶν μὲ τὶς φλαμανδικὲς πόλεις.

Ἡ ἀρχικὴ πρόθεση τῶν Κιστερκιανῶν ἦταν ἀπλῶς νὰ τηροῦν μὲ περισσότερη αὐστηρότητα τὸν κανόνα τοῦ Βενεδίκτου, ἀλλὰ ὁ Χάρντινγκ συνέταξε ἕναν ἄλλο κανόνα, τὸν «Χάρτη τῆς Ἀγάπης». Τὸ Σιτῶ θὰ δεχόταν μιὰ φορὰ τὸ χρόνο τὴν ἐπίσκεψη τῶν ἡγουμένων τῶν τεσσάρων παλαιότερων θυγατρικῶν οἰκῶν. Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ ἡγούμενος τοῦ Σιτῶ ἀσκοῦσε πλήρη δικαιοδοσία ἐφ' ὅλων τῶν ἰδρυμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπισκεπτόταν ἐτησίως μέχρι ποὺ τὸ τάγμα αὐξήθηκε τόσο πολὺ ὥστε ἦταν πιά ἀδύνατη ἡ πραγματοποίηση ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπισκέψεων ἀπὸ ἕνα καὶ μόνο ἄτομο. Κάθε μοναστήρι ἐπέβλεπε τὰ δικά του ἰδρύματα μὲ ἐτήσιες ἐπισκέψεις, δημιουργώντας ἕνα δίκτυο «συνδεδεμένων οἰκῶν». Ἡ γενικὴ σύνοδος ὅλων τῶν ἡγουμένων τοῦ τάγματος ἢ τῶν ἀντιπροσώπων τους διεξαγόταν κάθε χρόνο στὸ Σιτῶ, ἀλλὰ τὸ τάγμα ἀναπτύχθηκε μὲ τόσο γρήγορους ρυθμοὺς ποὺ ἤδη στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα μόνο τυπικὰ ζητήματα μποροῦσαν νὰ διεκπεραιωθοῦν ἐκεῖ. Μιὰ διαρκῆς ἐπιτροπή, ἀποτε-

λούμενη ἀπὸ τοὺς πέντε ἀνώτερους ἡγουμένους τοῦ τάγματος (ἀπὸ τὸ Σιτῶ καὶ τὰ τέσσερα πρῶτα ἰδρύματα), μαζί μὲ ἄλλους εἴκοσι διορισμένους ἡγουμένους, διαχειριζόταν τὰ τρέχοντα ζητήματα. Ἡ πρακτικὴ τῶν Κιστερκιανῶν ἔγινε παράδειγμα πρὸς μίμηση. Ἡ τέταρτη σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ, τὸ 1215, κατέστησε ὑποχρεωτικὲς τόσο τὶς ἐτήσιες ἐπισκέψεις σὲ ὅλους τοὺς συνδεδεμένους οἴκους ὅσο καὶ τὴ γενικὴ σύνοδο.

Γυναικεῖα μοναστήρια

Ἡ θέση τῶν γυναικῶν ἦταν ἀνώτερη στὴ γερμανικὴ Εὐρώπη ἀπ' ὅ,τι ἀργότερα, τόσο στὸ λαϊκὸ ὅσο καὶ στὸ ἐκκλησιαστικὸ πεδίο. Γενικά, τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ἦταν πιὸ ἀριστοκρατικὰ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ἀνδρικὰ καί, τουλάχιστον μεσοῦσης τῆς καρολίγγειας περιόδου, πολλὰ ἄκμασαν ἐπειδὴ εἶχαν δεχθεῖ σημαντικὲς δωρεές. Καθὼς ὅμως οἱ κοινωνικὲς καὶ οἱ πολιτικὲς σχέσεις γίνονταν πιὸ ἀνδροκρατούμενες καὶ ἀποκτοῦσαν πιὸ ἔντονο ἐδαφικὸ χαρακτήρα, οἱ μοναχὲς ἄρχισαν νὰ πλήττονται. Τὸ ἀντάλλαγμα γιὰ τὶς δωρεὲς πρὸς τοὺς ναοὺς ἦταν οἱ προσευχὲς ὑπὲρ τοῦ δωρητῆ καὶ τῶν προγόνων καὶ τῶν φίλων του. Δὲν ἦταν ἱερεῖς ὅλοι οἱ μοναχοί, ἀλλὰ καμία μοναχὴ δὲν εἶχε τὴν ἰδιότητα τοῦ κληρικοῦ, καὶ ἐπομένως οἱ δωρεὲς πρὸς τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ἦταν πολὺ μικρότερες. Οἱ μοναχοί, ποὺ ἔδιναν ὄρκο ἀγαμίας, θεωροῦσαν πειρασμὸ ἀκόμα καὶ τὶς πιὸ ἀθῶες γυναῖκες καὶ μερικὲς φορὲς ἔδιναν γραπτὴ διέξοδο στὶς ζωηρὲς τους φαντασιώσεις. Ἡ ἐπίσημη πολιτικὴ τῶν μεγάλων μοναστικῶν ταγμάτων δὲν ἐνθάρρυνε τὶς μοναχὲς νὰ συνδεθοῦν μαζί τους. Ἔτσι, ἐλάχιστα γυναικεῖα μοναστήρια εἶχαν συνδεθεῖ μὲ τὸ Κλουνὸ. Οἱ Κιστερκιανοὶ ἀποδέχτηκαν τὶς γυναικεῖες μονὲς μόνο στὸ διάστημα 1213-1229, ἂν καὶ ὀρισμένες ἀριστοκράτισσες, κυρίως στὴ Γερμανία καὶ τὶς Κάτω Χῶρες, υἰοθέτησαν τὸν κιστερκιανὸ κανόνα χωρὶς νὰ συνδεθοῦν ὀργανωτικὰ μὲ τὸ τάγμα. Ἐπίσης ἀπρόθυμα νὰ ἀναλάβουν τὴν εὐθύνη τῶν γυναικειῶν μονῶν ἦταν τὰ ἐπαιτικὰ τάγματα, ἐνῶ τόσο τὸ τάγμα τῶν Κλαρισσῶν, ποὺ ἦταν θυγατρικὸ τῶν Φραγκισκανῶν, ὅσο καὶ οἱ Δομινικανὲς μοναχὲς ζοῦσαν κλεισμένες σὲ μοναστήρια, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μοναχοὺς τῶν ἀντίστοιχων ταγμάτων. Τὰ γυναικεῖα μοναστήρια ποὺ συνδέ-

ονταν με έπαιτικά τάγματα παρέμειναν μικρά σχεδόν παντού.

Τα μικρότερα μεταρρυθμιστικά τάγματα του 12ου αιώνα θεωρητικά ήταν πιο άνοιχτα απέναντι στις γυναίκες, αλλά αυτό δεν σημαίνει πολλά. Το τάγμα του Πρεμοντρέ, που είχε ιδρυθεί από τον άγιο Νορβέρτο του Ξάντεν, αρχικά δεχόταν και γυναίκες, αλλά μετά το 1197 αυτή η πρακτική εγκαταλείφθηκε. Μόνο το τάγμα του Φοντεβρώ και το αγγλικό τάγμα του Σέμπριγγαμ παρέμειναν άνοιχτα στις γυναίκες, συνδέοντας μικρές κοινότητες «κανονικών» (ιερωμένων) με τις μοναχές με σκοπό τη διαχείριση των περιουσιών των τελευταίων και την τέλεση των μυστηρίων.

Ιερείς και ιερομόναχοι

Στη διάρκεια του πρώιμου Μεσαίωνα η διάκριση μεταξύ ιερέων και ιερομονάχων ήταν συγκεχυμένη και οι ανταγωνισμοί τους άσημαντοι, αλλά μετά το 1000 όξυνθηκαν. Πριν από το 1000, μόνο τα μοναστήρια του Κλονύ έξαιρούνταν συνήθως από τη δικαιοδοσία του επισκόπου, εντούτοις και άλλα μοναστήρια απέκτησαν αυτό το προνόμιο μετά το 1100, πράγμα που δεν ενέκριναν οι ιερείς. Το γεγονός ότι ήδη τον 11ο αιώνα οι περισσότεροι Βενεδικτινοί μοναχοί χρίονταν ιερείς όξυνε το πρόβλημα.

Τον 11ο αιώνα είχε αναπτυχθεί μια όργάνωση κατά ένορίες. Θεωρητικά, σε κάθε ένορία λειτουργούσε ένα ιερέας, τον όποιο βοηθούσαν ένας έφημέριος και διάφορα άτομα κατώτερου ιερατικού βαθμού. Με την αύξηση του πληθυσμού των πόλεων που συντελέστηκε στα μέσα του Μεσαίωνα, μερικές ένορίες έγιναν πολύ μεγάλες, όποτε ήταν δύσκολο ένα άτομο να καλύπτει τις πνευματικές ανάγκες όλων των πιστών. Έτσι, πολλές ένορίες των πόλεων υποδιαιρέθηκαν. Οι αγγλικές και οι ιταλικές ένορίες ήταν πολύ μικρές. Στη Γαλλία και στις Κάτω Χώρες πολλές ένορίες παρέμειναν μεγάλες, ιδίως στις πόλεις, αλλά οι κολεγιακοί ναοί, που διέθεταν πολυάριθμο ιερατικό προσωπικό, συμπλήρωναν, ως ένα βαθμό, το κενό. Εντούτοις, η ανεπαρκής προσφορά κληρικών στα μεγαλύτερα κέντρα συνέβαλε στην ανάπτυξη των αίρέσεων στις μάζες που δεν είχαν έπαρκή πνευματική καθοδήγηση.

Γύρω από τα τάγματα των ιερομονάχων έχει δημιουργηθεί κά-

ποια σύγχυση. Οι μοναχοί ήταν οι πνευματικοί ήγέτες της χριστιανοσύνης κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, ενώ στη διάρκεια του 11ου αιώνα διαδόθηκε ή άποψη ότι οι απόστολοι ήταν στην πραγματικότητα μοναχοί. Ός εκ τούτου, όρισμένοι κληρικοί άρχισαν να ασπάζονται τον μοναχικό βίο ακολουθώντας κάποιο κανόνα, και από τα μέσα του 11ου αιώνα έμφανίστηκαν οίκοι ιερομονάχων στη βόρεια Ιταλία και τη νότια Γαλλία και από εκεί διαδόθηκαν ευρύτερα, συχνά υπό την επίδραση των μεταρρυθμιστών επισκόπων. Οι περισσότεροι μεγάλοι ναοί είχαν προσαρτημένα παραρτήματα «κανονικών» για να φάλλουν κατά τη λειτουργία. Ο κανόνας του Αύγουστίνου έγινε πρότυπο για τους ιερομονάχους. Ανάγεται σε μια έπιστολή που είχε γράψει ό ιερός Αύγουστίνος στην άδελφή του όταν εκείνη είχε κλειστεί σε μοναστήρι, και ένας σχολιαστής του 5ου αιώνα τη μετέτρεψε σε κανόνα. Ο κανόνας του Αύγουστίνου ήταν ευρύτατα διαδεδομένος και έχουν γίνει πολλές παραλλαγές του από το προσωπικό των τοπικών καθεδρικών ναών που τον είχαν καταρχήν υιοθετήσει.

Λαϊκή θρησκεία

Ο χριστιανισμός είχε έπιβληθεί στους λαούς της Ευρώπης εκ των άνω, πρώτα από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες και μετά από τους Γερμανούς βασιλιάδες. Τα ίχνη των παλαιότερων λαϊκών θρησκειών ποτέ δεν εξαλείφθηκαν έντελώς, και μάλιστα μέχρι τον 12ο αιώνα ελάχιστες εκκλησιαστικές αρχές διανοήθηκαν έστω και να έπιχειρήσουν κάτι τέτοιο. Τα φυλαχτά και τα ξόρκια, όρισμένα από τα όποια διατηρούνται μέχρι τις μέρες μας (το γκι και οι ύποσχέσεις του Νέου Έτους, για παράδειγμα), είχαν πάρει αρκετή έκταση ώστε να προκαλέσουν την άνησυχία των έγγραμμάτων κληρικών του 12ου αιώνα.

Η θρησκεία ήταν κάτι πολύ ύπαρκτο και άμεσο για όλους σχεδόν τους πιστούς, αλλά στην πράξη παρέμενε άτυπη και συνήθως δεν στηριζόταν στον γραπτό λόγο. Άκόμα και στις πόλεις, πολλοί άνθρωποι μάθαιναν το θρησκευτικό δόγμα και τις ιστορίες από την εικονογραφία και, ιδίως από τον 13ο αιώνα, μέσω του κηρύγματος, που από τότε περιλαμβάνεται στα καθήκοντα των περισσότερων ιερέων. Τα προσκυνήματα, όπως είδαμε, διαδόθηκαν άκόμα περισ-

σότερο. Ἡ λατρεία τῆς Παρθένου Μαρίας, πού σέ μεγάλο βαθμὸ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση τοῦ ἁγίου Βερνάρδου τοῦ Κλαιρβώ, διαδόθηκε ἀκόμα περισσότερο καὶ ἄγγιζε βαθύτερα τοὺς ἀνθρώπους. Ἄν καὶ ἐλάχιστοι ἰσχυρίζονταν ὅτι εἶχαν δεῖ ὁράματα τοῦ Θεοῦ, τοῦ Πατρὸς, ἢ Παρθένου Μαρίας ἐμφανιζόταν συχνὰ στοὺς πιστοὺς. Ἡ Ἐκκλησία ἐνθάρρυνε τὴ διάδοση τῆς λατρείας τῆς Παναγίας, ὡς πρέσβειρας μεταξὺ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριᾶ καὶ τοῦ Υἱοῦ τῆς καὶ τοῦ ἀδέκαστου κριτῆ, τοῦ Πατέρα Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὡστόσο, ἡ θεία λειτουργία, τὸ κορυφαῖο μυστήριό τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀντιμετωπιζόταν μὲ μιὰ περίεργη ἀδιαφορία. Οἱ ἠθικολόγοι, ἴσως ὄχι οἱ πιὸ ἀπροκατάληπτοι παρατηρητές, διαρκῶς παραπονιούνταν ὅτι οἱ Κυριακὲς χρησίμευαν περισσότερο γιὰ ἀγορὲς καὶ τὴ σύναψη ἐμπορικῶν συμφωνιῶν παρὰ γιὰ τὴν ἄσκηση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων. Ἡ τέταρτη σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ ἀπαιτοῦσε ἐξομολόγηση σὲ ἱερέα καὶ μετάληψη τουλάχιστον μιᾶ φορά τὸ χρόνο, ἐνῶ ἀκόμα καὶ τεκμήρια τοῦ 15ου αἰώνα δείχνουν ὅτι πολλοὶ ἀμελοῦσαν καὶ αὐτὸ τὸ στοιχειῶδες χριστιανικὸ καθῆκον.

Ἡ λατρεία καὶ ἡ διακίνηση τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων, πού ἀνέκαθεν ἦταν σημαντικὴ μορφή χριστιανικῆς ἔκφρασης, ἐνισχύθηκε στὴ διάρκεια τῆς μέσης περιόδου τοῦ Μεσαίωνα. Κατὰ κανόνα, οἱ σοροὶ τῶν ἀνθρώπων πού εἶχαν φήμη ἁγίου διαμελίζονταν. Οἱ συλλογὲς ἱερῶν λειψάνων περιλάμβαναν τμήματα τοῦ σώματος καὶ ὅτιδήποτε ἀντικείμενο εἶχε ἀκουμπήσει τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, ὅπως τὰ ἐνδύματά του καὶ σκόνη ἀπὸ τὸν τάφο του.

Φημισμένη ἦταν ἡ συλλογὴ τοῦ ἁγίου Οὐγού, ἐπισκόπου τοῦ Λίνκολν (1135-1200), ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸν βιογράφο του, περιεῖχε περίπου τριάντα λείψανα ἁγίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓνα δόντι τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ σάβανό του.

Ἐνῶ βρισκόταν στὸ ξακουστὸ μοναστήρι τοῦ Φεκάν, ἀπέσπασε μὲ τὰ δόντια του δύο κομματάκια ἀπὸ τὸ ὄστέ τοῦ βραχίονα τῆς σεπτότατης λάτριδος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Μαρίας Μαγδαληνῆς. Οὔτε ὁ ἡγούμενος οὔτε κανένας ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς πού ἦταν παρόντες στὴ σκηνὴ δὲν εἶδαν ἀπογυμνωμένο τὸ κόκαλο, ἐπειδὴ ἦταν σφιχτὰ τυλιγμένο μὲ τρία ὑφάσματα... Παίρνοντας ἓνα μικρὸ μαχαίρι ἀπὸ ἓνα νοτάριό του, [ὁ Οὐγός] ἔκοψε βιαστικὰ τὸ νῆμα καὶ ξετύλιξε τὸν ἐπίδεσμο. Ἄφοῦ ἐξέτασε τὸ ἱερὸ ὄστέ καὶ τὸ ἀσπάστηκε, προσπάθησε δίχως ἐπιτυχία νὰ τὸ σπάσει μὲ τὰ δάχτυλά του καὶ ὕστερα τὸ

δάγκωσε, πρῶτα μὲ τοὺς κοπτήρες καὶ μετὰ μὲ τοὺς τραπεζίτες του. Ἔτσι, ἀπέσπασε δύο θραύσματα, τὰ ὁποῖα ἀμέσως παρέδωσε στὸν γράφοντα ... Ὅταν ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ μοναχοὶ εἶδαν τί εἶχε συμβεῖ, παρέλυσαν ἀπὸ τὸν τρόμο, καὶ μετὰ κυριεύτηκαν ἀπὸ ὀργή ... Ἐκεῖνος καταπράυνε τὸ θυμὸ τους μὲ παρηγορητικὰ λόγια. Μέρος τῆς ὁμιλίας του ἀξίζει νὰ καταγραφεῖ: «Ἄφοῦ, πρὶν ἀπὸ λίγο, ἐγὼ ὁ ἀνάξιος ἀκούμπησα τὸ πάνσεπτο σῶμα τοῦ Κυρίου ὄλων τῶν ἁγίων μὲ τὰ δάχτυλά μου, καὶ ἀφοῦ τὸ γεύτηκα, τὸ ἄγγιξα μὲ τὰ χεῖλη καὶ τὰ δόντια μου, γιὰ νὰ μὴν τολμήσω νὰ μεταχειριστῶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὰ ὄστα τῶν ἁγίων γιὰ νὰ προστατευθῶ!»¹

Ἰδίως μετὰ τὸ 1204, ὅταν πάμπολλα προϊόντα λεηλασίας ἔφτασαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, οἱ περιοδεύοντες ἔμποροι ἱερῶν λειψάνων θησαυρίζαν. Ὁ σκεπτικισμὸς γύρω ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν λειψάνων σπάνια ἔκφραζόταν καὶ θεωροῦνταν αἰρετικὸς. Μολονότι τὰ λείψανα τῶν ἁγίων μπορούσαν νὰ διαμοιραστοῦν ὥστε νὰ διατεθοῦν ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα κομμάτια, ἢ ὅστια τῆς θείας Κοινωνίας, πού συμβόλιζε τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἔπρεπε νὰ παραμείνει ἄθικτη καί, ἐπομένως, κανεὶς δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ τὴ μασήσει ἢ νὰ τὴν τεμαχίσει ἐφόσον κάτι τέτοιο θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ κακοποίηση τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ.

Τὰ λείψανα συνέβαλαν στὴν καθιέρωση προτύπων στοὺς οἰκισμοὺς καὶ στὸ ἐμπόριο. Οἱ ἐπαφὲς μεταξὺ τῶν μοναστηριακῶν οἰκῶν, ἰδίως ἡ ἴδρυση θυγατρικῶν ἰδρυμάτων, συνήθως συνοδεύονταν μὲ δωρεὲς λειψάνων. Οἰκισμοὶ ἀναπτύχθηκαν γύρω ἀπὸ ναοὺς πού τὰ λείψανά τους φημίζονταν ὅτι παρείχαν προστασία. Οἱ ναοὶ πού δὲν διέθεταν λείψανα κατέβαλλαν μεγάλο κόπο γιὰ νὰ ἀποκτήσουν, καὶ ἦταν σπάνιο νὰ συναντήσῃ κανεὶς ἓναν μεγάλο ναὸ πού νὰ μὴν διαθέτει κάποιο τμῆμα τοῦ λειψάνου τοῦ προστάτη τοῦ ἁγίου. Οἱ πιστοὶ πού συνέρρεαν γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὰ λείψανα τῶν ναῶν ἦταν καλοὶ ὑποψήφιοι πελάτες γιὰ ἐμπορικὲς συναλλαγές. Μερικὲς φορὲς τὰ λείψανα κλέβονταν· οἱ Ἑνετοὶ δικαιολόγησαν τὴν ἀρπαγὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Μάρκου ἀπὸ τὸ Ἀμάφι λέγοντας ὅτι τὰ ὄστα τοῦ ἁγίου δὲν μπορούσαν νὰ στεγάζονται ἐν μέσῳ αἰρετικῶν καὶ ὅτι ἐκεῖνοι θὰ τὰ τιμοῦσαν ὅπως τοὺς ἄξιζε —καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξουν, ἔχτισαν τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου.

1. Decima L. Douie/Dom Hugh Farmer (ἐπιμ.), *The Life of St Hugh of Lincoln* 2 τόμοι, Λονδίνο/Νέα Ὑόρκη, Thomas Nelson & Sons, 1962, 2: 169-170.

Σχεδόν όλοι, λαϊκοί και κληρικοί άδιακρίτως, πίστευαν στα θαύματα. Τό 1171, ό λόγιος Ίωάννης του Σώλσμπερυ έγραψε τα ακόλουθα:

Στόν τόπο όπου μαρτύρησε ό Θωμάς [Μπέκετ] και ή σορός του παρέμεινε όλονυχτίς μπροστά στην Άγία Τράπεζα περιμένοντας την ταφή, και όπου ένταφιάστηκε τελικά, οί παραλυτικοί περπατούν, οί τυφλοί βλέπουν, οί κουφοί άκοϋν, οί μουγγοί όμιλούν, οί λεπροί θεραπεύονται, οί κάθε λογής δαιμονισμένοι λυτρώνονται από τα δαιμόνια, και οί άσθενείς γιατρεύονται από κάθε λογής άρρώστια, ένω οί βλάσφημοι που έχουν καταληφθει από τόν διάβολο σαστίζουν ... Σε καμία περίπτωση δέν θα είχα διαανοηθει να γράψω τέτοια λόγια άν δέν τα είχα δει όλα αυτά με τα ίδια μου τα μάτια.²

Ή πίστη στη μαγεία ήταν καθολικό φαινόμενο. Στη διάρκεια του πρώιμου Μεσαίωνα τα ξόρκια, ή μαντεία και ή επίκληση ύπερφυσικών πνευμάτων βρίσκονταν στην ήμερήσια διάταξη, αλλά μόνο κατά τόν 11ο αιώνα ή Έκκλησία άρχισε να συλλαμβάνει τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος. Έκείνη πιά την εποχή, οί άνθρωποι πίστευαν ότι οί μάγισσες πετούσαν στόν άέρα και ότι τις νύχτες καβαλοϋσαν ζώα ως ακόλουθοι της Άρτεμης, της ειδωλολατρικής θεότητας. Ή μαγεία ήταν συνδεδεμένη με την επίκληση των δαιμόνων και τή θυσία σ' αυτούς, συχνά και με τή σεξουαλική συνεύρεση μαζί τους στη διάρκεια νυχτερινών όργίων. Πολλές θρησκευτικές μεταστροφές ήταν άποτέλεσμα της θέασης του διαβόλου ή διαφόρων δαιμόνων σε μιá ποικιλία μορφών και διαστάσεων. Ο Βαρθολομαϊός Ίσκανός, επίσκοπος του Ήξετερ (1161-1186), είδε πολλές τέτοιες πρακτικές, καθώς και Ύποσχέσεις του Νέου Έτους, που ήταν τόσο διαδομένες ώστε να προκαλοϋν προβλήματα, και φρόντισε να αναθεματίσει όσους επιδίδονταν σ' αυτές.

[Άφορισμένος να 'ναι] όποιος επιχειρήσει να αφαιρέσει από κάποιον και να καρπωθει για τόν εαυτό του, με όποιοδήποτε ξόρκι ή μαγικό, ό,τι έχει κάποιος άλλος σε άφθονία, γάλα ή μέλι ή άλλο τι. Όποιος, παγιδευμένος από τις σαγήνες του διαβόλου, πιστεύει και ισχυρίζεται ότι μαζί με πλήθος άλλων καβαλάρηδων μετέχει στην άκολουθία εκείνης την όποία οί άνόητοι και χυδαίοι αποκαλοϋν Ήρωδιάδα ή Διάνα (Άρτεμη) και ότι ύπακούει στις

2. *The Letters of John of Salisbury, II: The Later Letters (1163-1180)*, έπιμ. W. J. Millor/C. N. L. Brooke, Όξφόρδη, Clarendon Press, 1979, άρ. 305, σ. 737.

διαταγές της. "Όποιος έχει στρώσει τραπέζι με τρία μαχαίρια για την έξυπνότητα των νεράιδων, που τάχα θα φέρουν καλή τύχη σε όσους γεννιοϋνται σ' εκείνο τό σπίτι. "Όποιος όρκιστεί σε δέντρο ή στο νερό ή σε ότιδήποτε έκτός από ναό. "Όποιος μολύνει την ήμέρα της Πρωτοχρονιάς με μαγικές έρωτήσεις για τό μέλλον, σύμφωνα με τόν ειδωλολατρικό τρόπο, ή όποιος άρχίζει τις δουλειές του εκείνη την ήμέρα, νομίζοντας ότι έτσι θα εϋδοωθοϋν καλύτερα απ' ό,τι τόν ύπόλοιπο χρόνο... "Όποιος βάλει τό παιδί του στη στέγη του σπιτιού ή μες στο φούρνο για να ξαναβρεί την υγεία του ή, για τόν ίδιο σκοπό, χρησιμοποιήσει φυλαχτά ή μαγικά γράμματα ή ότιδήποτε σχεδιασμένο για μαγεία, ή ότιδήποτε τέχνασμα έκτός από τις χριστιανικές προσευχές ή την έλευθέρια τέχνη της ιατρικής.³

Ο κληρός άφόριζε εκείνους που κατέφευγαν στη μαγεία, αλλά πάντα με όρους που φανέρωναν ότι ακόμα και οί πιο νομιμόφρονες πίστευαν ότι οί μάγισσες είχαν ύπερφυσικές δυνάμεις στις όποιες έπρεπε να άντισταθοϋν οί χριστιανοί. Οί σχολαστικοί θεολόγοι συνέδεαν ακόμα περισσότερο απ' ό,τι πριν τή μαγεία με τό γυναικείο φύλο. Ο πάπας Ίωάννης ΚΒ' (1316-1334) πίστευε ότι οί έχθροί του προσπαθοϋσαν να τόν βλάψουν καρτώνοντας βελόνες σε κέρινα όμοιώματά του. Τό 1398, τό πανεπιστήμιο του Παρισιού έκανε μιá διάκριση μεταξύ φυσικής και ύπερφυσικής μαγείας: και οί δύο είχαν άποτέλεσμα, αλλά ή δεύτερη ήταν προϊόν συμφωνίας με τους διαβόλους. Τόν 15ο αιώνα παρατηρείται ύπερπαραγωγή λογοτεχνικών κειμένων σχετικά με τή μαγεία.

Πολλοί θεωροϋσαν ότι οί ήγέτες της Έκκλησίας ενδιαφέρονταν περισσότερο για την ανάπτυξη των περίτεχνων δογμάτων του κανονικού δικαίου και για την άπόκτηση ύλικού πλούτου παρά για την πνευματική εϋημερία των πιστών. Ακόμα και ή φιλανθρωπία, που κατά τόν πρώιμο Μεσαίωνα ασκοϋνταν κυρίως από την Έκκλησία, έγινε κυρίως κοσμική δραστηριότητα, ιδίως μετά τό 1200. Τό γεγονός ότι οί ναοί συχνά δέν ήταν έπαρκώς έπανδρωμένοι και οί έφημέριοι άπουσίαζαν συστηματικά, ιδίως μετά την ανάπτυξη των πανεπιστημίων, άναμφίβολα συνέβαλε στην άπογοήτευση των λαϊκών. Επιπλέον, μολονότι οί περισσότεροι άνθρωποι έξακολουθοϋσαν να είναι άγράμματοι, ό αριθμός των έγγραμμάτων μεγάλωνε διαρκώς.

3. G. G. Goulton, *Life in the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1910, άνατύπωση 1954, σσ. 33-34.

Επίσης φαίνεται ότι όλο και λιγότεροι ιερείς ήταν πραγματικά έγγραμματοι, μολονότι τὰ παράπονα για τὴν ἀγραμματοσύνη καὶ τὴ φουλότητα τῶν κληρικῶν πιθανὸν νὰ ὀφείλονταν ἐν μέρει σὲ ἀναβάθμιση τῶν προτύπων καὶ σὲ ὑψηλότερες προσδοκίες. Τὰ περισσό-τερα παράπονα για τὴν ἀμάθεια τοῦ κλήρου διατυπώνονταν μετὰ τὸ 1200, ἐνῶ οἱ φωνές αὐτὲς δυνάμωσαν μετὰ τὸ 1300. Ἴσως τὸ πιὸ ση-μαντικὸ για μιὰ θεώρηση τῆς θρησκείας τῶν μαζῶν, τὰ μεγάλα γλυ-πτὰ καὶ τὰ ὑαλογραφήματα τῶν παραθύρων τῶν καθεδρικῶν ναῶν, μαζὶ μὲ τὴ νέα ἔμφαση στὸ κήρυγμα, ποὺ προστίθεται στὸ μυστήριο τῆς θείας λειτουργίας, σήμαιναν ὅτι ἀκόμα καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δὲν μπο-ροῦσαν νὰ διαβάσουν τὶς γραφὲς σχημάτιζαν ὀπτικὲς καὶ ἠχητικὲς ἐντυπώσεις.

Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετώπιζε τὴν αὐξανόμενη ἀποξένωση δύο ομάδων: πρῶτον, τῶν ἀναλφάβητων καὶ αὐτῶν ποὺ ἤξεραν ἐλάχιστα γράμματα, οἱ ὁποῖοι ἀπεχθάνονταν τὴν προστασία ποὺ παρείχε ἡ Ἐκκλησία στοὺς διανοουμένους, ἕνα συναίσθημα ποὺ τὸ συμμερί-ζονταν καὶ πολλοὶ ὑψηλόβαθμοι κληρικοί, ὅπως ὁ ἅγιος Βερνάρδος· καὶ δεύτερον, τῶν μορφωμένων λαϊκῶν, ποὺ δὲν ἦταν πλέον πρόθυ-μοι νὰ παραχωρήσουν ἄνευ ὄρων στὴν Ἐκκλησία τὸ μονοπώλιο τοῦ δόγματος. Ἔτσι, ἡ «διανοητικὴ» αἵρεση, ποὺ σπάνια ἐμφανίζεται πρὶν ἀπὸ τὸ 1100, στὴ συνέχεια γίνεται μόνιμο πρόβλημα καθὼς οἱ λαϊκοὶ διαβάζουν τὴ Βίβλο. Ἐνῶ εἶναι σχετικὰ εὐκόλο νὰ ἐλέγχει κανεὶς τὴ σκέψη τῶν ἀγραμμάτων, αὐτοὶ ποὺ μποροῦν νὰ διαβάσουν τὶς ἴδιες πηγὲς ποὺ διαθέτουν ὅσοι φιλοδοξοῦν νὰ χειραγωγῆσουν τὶς σκέψεις τοὺς αὐτόματα θὰ διαμορφώσουν τὴ δική τους γνώμη. Ἦδη ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα οἱ γραφὲς εἶχαν ἀρχίσει νὰ μεταφράζονται σὲ καθομιλουμένες γλῶσσες, ἐνῶ τὸν 13ο αἰῶνα τὰ Εὐαγγέλια ἢ τουλάχιστον ἐκδοχὲς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ σὲ πεζὸ ἢ ἔμμετρο λόγο κυκλοφοροῦσαν σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες. Ἐνα ἐξαιρετικὰ δημοφιλὲς ἔρ-γο ἦταν ὁ Χρυσὸς μύθος τοῦ Ἰακώβου τοῦ Βοράτζινε, ἐνὸς Δομινικα-νοῦ ἀδελφοῦ ποὺ ἔγινε ἀρχιεπίσκοπος τῆς Γένουας. Τὸ κείμενο αὐ-τὸ ἦταν γραμμένο στὰ λατινικά, ἀλλὰ σύντομα μεταφράστηκε σὲ λαϊκὲς γλῶσσες. Σκοπὸς του ἦταν νὰ διδάξει καὶ νὰ ψυχαγωγῆσει τοὺς κοσμικοὺς, καὶ συνδύαζε βίους ἁγίων καὶ θαύματα μὲ διδα-κτικὲς ἱστορίες ἀνθρώπινου ἐνδιαφέροντος.

Σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὸ πρόβλημα πήγαζε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ

Ἐκκλησία, ἕνας ἀνθρώπινος θεσμὸς, ἦταν ἡ ὑλικὴ ἔκφραση μιᾶς ἁ-λης ιδέας. Πρὶν ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα δὲν ἐκφράζεται κανένας σκεπτι-κισμὸς ἄξιος λόγου ὡς πρὸς τὴ σημασία τῶν βασικῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ὑπῆρχε ὅμως σημαντικὴ ἐχθρότητα πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, πολλοὶ ἐστίαζαν τὴν προσοχή τους σὲ ὅ,τι ἦταν πιὸ ἐμφανές, στοὺς ἁμαρτωλοὺς ποὺ εἶχαν τὴν Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν ἔλεγχό τους καί, καθὼς συνέκριναν τὶς πράξεις τους μὲ τὰ ἰδανικά ποὺ οἱ ἴδιοι ἰσχυρίζονταν ὅτι ἐκπροσωποῦσαν, κατέληγαν στὸ συμ-πέραςμα ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔσφαλλε. Ἔτσι, ἡ τάση ἦταν νὰ ἀρχίζει κα-νεὶς μὲ ἐπικρίσεις τῶν θεσμῶν καὶ τελικὰ νὰ ἀμφισβητεῖ τὸ ἴδιο τὸ δόγμα. Ὅστόσο, ἕνα μεγάλο μέρος αὐτοῦ τοῦ δόγματος εἶχε ἐξελι-χθεῖ ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἀνέπτυσσε τὴ θεσμικὴ δομὴ της, ἰδίως τὴ θέση τῆς ἱεροσύνης καὶ τὰ μυστήρια.

Τὰ παραπάνω ἐκφράζονται σὲ πολλὲς πτυχὲς τῆς κριτικῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησία· στὴν προσωπικὴ ἀνηθικότητα τῶν κληρικῶν ποὺ ἔ-κριναν τὴν ἠθικὴ συμπεριφορὰ τῶν λαϊκῶν· στὰ πλούτη καὶ τὴ συχνὰ φαινομενικὰ ἀκαρδὴ τυπολατρία μιᾶς Ἐκκλησίας ποὺ ἦταν οἰκοδο-μημένη στὴν παράδοση ἐνὸς θεανθρώπου ὁ ὁποῖος εἶχε ἀπορρίψει τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ κήρυττε τὴ φιλανθρωπία καὶ τὴν ἀγάπη· καὶ στὴν αὐξανόμενη ἀνάμειξη τῶν παπῶν στὰ πολιτικὰ πράγματα, ποὺ ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ πολιτικὴ παράδοση τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ ἀπέ-διδε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι. Ὅρισμένοι χριστιανοὶ ἔβλεπαν τοὺς πάπες τοῦ 12ου αἰῶνα νὰ ἐνδιαφέρονται περισσότερο για τὸν τυπικὸ ὀρισμὸ τῆς χρηστῆς διαγωγῆς καὶ τῆς πίστες παρὰ για τὴν ἱκανοποίηση τῶν συναισθηματικῶν ἀναγκῶν τῶν πιστῶν, καθὼς καὶ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τῶν μὴ προνομιούχων. Καὶ ἀκόμα περισσότε-ροι πιστοὶ ἔβλεπαν τοὺς διαδόχους τοὺς τοῦ 13ου αἰῶνα νὰ νοιάζον-ται περισσότερο για τὴν ἐκδίωξη τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ τὴν Ἰταλία παρὰ για τὴν πάταξη τῆς διαφθορᾶς στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἀκόμα καὶ για τὴ διαφύλαξη τῆς ὑπόληψης τῆς ἴδιας τῆς παποσύ-νης. Ἐπομένως, τὰ μεταρρυθμιστικὰ κινήματα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας εἶχαν ἀναμφίβολα συντηρητικὸ χαρακτήρα. Ἀνέτρεχαν στὸν Ἰησοῦ καὶ τοὺς μαθητὲς του, ἰσχυριζόμενα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση εἶχε διαστρεβλώσει τὴν ὑπέρτατη βάση τῆς θρησκείας τους.

Ἡ ἀνηθικότητα τοῦ κλήρου ἐμφανίζεται ποικιλοτρόπως σὲ πολ-

λές περιπτώσεις. Είδαμε ότι τα *fabliaux* διαπνέονται από βαθύτατο αντικληρικό πνεύμα, που συχνά εκφράζεται με τη γελοιοποίηση των ιερέων που αδυνατούσαν να χαλιναγωγήσουν τη δική τους σεξουαλικότητα αλλά ήταν πρόθυμοι να κρίνουν εκείνη των λαϊκών. Ασφαλώς, οί λαϊκοί έτειναν να υπερβάλουν τις ανθρώπινες αδυναμίες του κλήρου, αλλά οί ένδειξεις περι μαζικής κλίμακας διαφθοράς στο στρώμα των κληρικών είναι τόσο άφθονες που δεν μπορούμε να τις παραβλέψουμε. Ένα από τα καθήκοντα των επισκόπων ήταν να επισκέπτονται τις «διοικήσεις» τους και να διορθώνουν τα κακώς κείμενα. Μία από τις παλαιότερες σωζόμενες καταγραφές επισκέψεων συντάχθηκε μεταξύ 1248 και 1252 από τον Εϋδο Ριγκώ, αρχιεπίσκοπο της Ρουένης. Σε όλα σχεδόν τα χωριά και τα χωριουδάκια που επισκέφθηκε, βρήκε ιερείς που βαρύνονταν με σεξουαλικά παραπτώματα, μέθη και συστηματικές απουσίες. Στους περισσότερους απλώς επιβλήθηκε κάποιο επίτιμο και τους επιτράπηκε να παραμείνουν στις θέσεις τους, επειδή ή Έκκλησία είχε τέτοια έλλειψη προσωπικού που δεν μπορούσε να απορρίψει ούτε και τους πιο άναξιους λειτουργούς της. Ο Γερβάσιος του Τίλπερου, που έγραψε ένα αξιόλογο ιστορικό έργο στις αρχές του 13ου αιώνα, αφηγήθηκε με καμάρι στον ήγούμενο Ράλφ του Κόγκεσαλ ένα περιστατικό από τις φοιτητικές του ήμέρες στο Παρίσι: μια όμορφη κοπέλα απέρριψε τις σεξουαλικές του προτάσεις, και αυτή ή άρνηση αυτόματα την κατέταξε στην αίρεση των Καθάρων, που απαγόρευε στους Τέλεις τους τη σεξουαλική πράξη. Δύο είναι τα θλιβερά συμπεράσματα που συνάγονται απ' αυτή την ιστορία: πρώτον, ότι ή απόρριψη ενός άντρα από μια άδέσμευτη γυναίκα, ακόμα και αν αυτός της ήταν παντελώς άγνωστος, θεωρούνταν αρκετά ασυνήθιστο γεγονός ώστε να προκαλέσει σχόλια και δεύτερον, ότι οί ιστορίες για ακόλαστους παπάδες δεν ήταν σκανδαλοθηρική επινόηση. Επιπλέον, πολλοί ιερείς φέρονταν προσβλητικά στους κοσμικούς, υίοθετώντας μια στάση που ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, πατερναλιστική και, στη χειρότερη, απροκάλυπτα έχθρική, ιδίως προς τους φτωχούς που προσπαθούσαν να αποφύγουν την καταβολή δεκάτης προς την Έκκλησία.

Οί αίρέσεις και ή μίμηση του Χριστού

Επομένως, οί αίρέσεις πρέπει να ιδωθούν, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, ως κινήματα για ήθική μεταρρύθμιση. Όλες όμως ανέπτυξαν απόψεις που θεωρούνταν απαράδεκτες για τις εκκλησιαστικές αρχές. Ωστόσο, είναι σαφές ότι τα περισσότερα μεταρρυθμιστικά κινήματα στο έσωτερικό της Έκκλησίας, καθώς και όρισμένα που αναγκάστηκαν να αναπτυχθούν εκτός της Έκκλησίας, υπογράμμιζαν την ανάγκη των χριστιανών να ακολουθήσουν το προσωπικό παράδειγμα του Ίησού («μίμηση του Χριστού»): και το χαρακτηριστικό του Χριστού που προσείλκυε περισσότερο απ' όλα το θαυμασμό αυτών των κινήματων ήταν ή πενία του.

Η εκτίμησή μας για τους αίρετικούς σκιάζεται από το γεγονός ότι ουσιαστικά όλες οί σωζόμενες πληροφορίες γύρω από τη δράση τους προέρχονται από τις πένες των αντιπάλων τους, αφού τα δικά τους γραφτά παραδόθηκαν στην πυρά. Ένω σήμερα ή τυπογραφία έχει καταστήσει την «καύση των βιβλίων» καθαρά συμβολική πράξη, στη διάρκεια του 12ου και του 13ου αιώνα ήταν απολύτως έφικτο να καταστραφεί μια ανεπιθύμητη έκδοση. Άρκετοι αίρετικοί στη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες κατηγορήθηκαν ότι ισχυρίζονταν πως ήταν ό μετενσαρκωμένος Μεσσίας. Ο Ταγγέλμος της Άμβερσας άρχισε τη σταδιοδρομία του ως νοτάριος στην αυλή του κόμη Ροβέρτου Β' της Φλάνδρας. Ο Τανχέλμος, όπως και άλλοι αίρετικοί, άπευθυνόταν κυρίως σε κατοίκους των πόλεων κηρύσσοντας τη φιλανθρωπία και μακαρίζοντας τη φτώχεια. Κατηγορήθηκαν όμως για σεξουαλικές καταχρήσεις και για βεβήλωση των μυστηρίων, και ίσως το πιο αποκαλυπτικό είναι ότι όλοι τους κατηγορήθηκαν ότι είχαν συγκεντρώσει δώδεκα μαθητές. Επίσης λέγεται ότι ό Τανχέλμος παρότρυνε τους όπαδούς του να μην καταβάλλουν το φόρο της δεκάτης στην Έκκλησία. Όλοι οί αίρετικοί, που κατά κανόνα ήταν διάπυροι κήρυκες, επέκριναν την πλεονεξία και την ανήθικη συμπεριφορά του κλήρου. Είναι φανερό ότι οί αίρετικοί επιθυμούσαν να μιμηθούν τον Χριστό, αλλά δεν είναι έξακριβωμένο αν οδήγησαν αυτή την επιθυμία τους στα άκρα, όπως διατείνονταν οί όρθόδοξοι χριστιανοί συγγραφείς. Ο Πέτρος του Μπρούς, που κήρυξε στη Γα-

σκόνη και κάηκε στην πυρά με την κατηγορία του αίρετικού το 1126, έκανε αντικληρικά κηρύγματα και επέκρινε όλα τα μέσα με τα οποία οι ζωντανοί έλπιζαν να βελτιώσουν τη μοίρα των νεκρών, όπως προσφορές, έλεημοσύνες και προσευχές, επειδή ο καθένας θα κρινόταν ανάλογα με τη δική του αξία. Δίδαξε ότι η Έκκλησία ήταν μια άορατη κοινότητα πίστης και ότι τα κτίρια και οι σταυροί δεν είχαν καμιά χρησιμότητα.

Οί Βάλδιοι

Ο Βάλδος (το όνομα «Πέτρος» που του δόθηκε αργότερα δεν αναφέρεται σε καμία πηγή της εποχής του), ένας πλούσιος έμπορος από τη Λυόν της νότιας Γαλλίας, αντιπροσώπευε μια πιο σοβαρή απειλή για την Έκκλησία. Ο Βάλδος άρχισε να δυσανασχετεί με τα ίδια του τα πλούτη επειδή ο Χριστός και οι μαθητές του, καθώς και πολλοί σύγχρονοι του Βάλδου, ζούσαν μες στη φτώχεια. Το 1173, μια χρονιά σιτοδείας που έπληξε πολύ κόσμο, ο Βάλδος άκουσε το κήρυγμα ενός τροβαδούρου, πιθανόν κάποιου Καθαρού από τη νοτιοδυτική Γαλλία. Αφού συμβουλευτήκε τοπικούς θεολόγους, ο Βάλδος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι για να κατακτήσει την τελειότητα θα έπρεπε να πουλήσει όλα του τα υπάρχοντα και να τα δώσει στους φτωχούς. Έτσι, μοιράστηκε την περιουσία του με τη σύζυγό του (στη Λυόν, όπως και στα περισσότερα μέρη, υπήρχε ένα καθεστώς κοινής ιδιοκτησίας που προστάτευε τα συμφέροντα της συζύγου), αλλά έστειλε τις δύο κόρες του σε κάποιο μοναστήρι εν αγνοία της μητέρας τους. Τότε, μαζί με δώδεκα μαθητές, απαρνήθηκε τα έγκόσμια και άρχισε να κηρύττει, να θεραπεύει τους ασθενείς και να μοιράζει τρόφιμα στους άναξιοπαθούντες. Ο Βάλδος φρόντισε να μεταφραστούν τα ευαγγέλια στα προβηγκιανά, τη γλώσσα της περιοχής της Λυόν, και η διάδοση της γνώσης των γραφών προσέθεσε βαρύτητα στα επιχειρήματά του.

Η αντίληψη του Βάλδου περί αποστολικής πενίας ήταν ασυνήθιστη, όχι ως προς την επισήμανση ότι ο Ίησούς και οι μαθητές του ήταν φτωχοί, αλλά επειδή επέμενε ότι η απόλυτη πενία, σε μίμηση του Ίησού, ήταν ο μοναδικός δρόμος για τη σωτηρία και, επομένως, για να κερδίσει κανείς την έγκριση του Θεού θα έπρεπε να ζει σε

συνθήκες φτώχειας. Επιπλέον, οι Βάλδιοι ή Βαλδέσιοι, γνωστοί και ως οι «Φτωχοί της Λυόν», ήταν λαϊκοί. Έτσι, αν και ο πάπας αρχικά ενέκρινε τον όρκο τους της πενίας, δεν τους επέτρεψε να κηρύττουν, εκτός και αν συμφωνούσε ο τοπικός επίσκοπος. Όταν εκείνος αρνήθηκε, η αίτησή τους περί ιερής αποστολής τους ώθησε να συνεχίσουν το κήρυγμα. Το 1184, όρισμένα δόγματα των Βαλδίων, που ήταν έξοικειωμένοι με τις γραφές αλλά αγνοούσαν τις λεπτές αποχρώσεις της θεολογίας και του κανονικού δικαίου, καταδικάστηκαν από τον πάπα ως αίρετικά. Η τύχη του Βάλδου είναι άγνωστη, αλλά οι όπαδοί του αναγκάστηκαν να καταφύγουν στα βουνά της νοτιοανατολικής Γαλλίας και στην Έλβετία. Μεταγενέστερα βαλδινά δόγματα —δεν είναι έξακριβωμένο αν ο ίδιος ο Βάλδος συμμεριζόταν τέτοιες αντιλήψεις— ήταν πρόδρομοι του προτεσταντισμού. Απέρριπταν τα μυστήρια, αρνούνταν ότι η επισκοπική ιεραρχία κατείχε την εξουσία των κλειδιών και υποστήριζαν, όπως και οι Καθαροί, ότι η Έκκλησία ήταν ένα άμαρτωλο δημιούργημα της ύλης και οι έπιταγές της δεν είχαν αντίκρισμα στη μετά θάνατον ζωή. Ίσως η ουσία του βαλδινού δόγματος να ήταν η θέση ότι η απλή πίστη στον Χριστό αρκούσε για τη σωτηρία χωρίς τα θεσπίσματα της Έκκλησίας. Επομένως, είναι φανερό ότι η αίχμη του δόρατος της έχθρας κατά της Έκκλησίας ήταν η ιδέα ότι το σώμα των πιστών ήταν μια καθαρά πνευματική κοινότητα, αν και το βαλδινό δόγμα έμπεριείχε και στοιχεία κοινωνικού ευαγγελίου, την αδελφότητα των ανθρώπων και τη μέριμνα για τους ασθενείς και τους πάσχοντες.

Οί Καθαροί

Η αντιυλιστική θεώρηση εκφράστηκε πιο ριζοσπαστικά από τους Καθαρούς (Τέλειους), γνωστούς και ως Άλβιγνούς ή Άλβιγγίους, που πήραν το όνομά τους από την πόλη Άλβίγη της κομητείας της Τουλούζης, ένα από τα κύρια κέντρα αυτής της αίρεσης. Οί Καθαροί ήταν κληρονόμοι του μανιχαϊσμού, μιās αίρεσης που είχε εμφανιστεί στην ύστερη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Ήδη το 1000 η αίρεση αυτή είχε αποκτήσει ρίζες στα Βαλκάνια και φαίνεται ότι επανήλθε στην Ευρώπη με την επιστροφή των σταυροφόρων. Η ισχυρότερη βάση του

κινήματος βρισκόταν στη νότια Γαλλία, όπου μέχρι το 1170 οι Καθαροί είχαν δημιουργήσει τη δική τους επισκοπική οργάνωση, αλλά υπήρχαν και πολυάριθμοι Καθαροί στην Τοσκάνη και τη Λομβαρδία.

Οι Μανιχαίοι της Αρχαιότητας είχαν προσπαθήσει να λύσουν το πρόβλημα του κακού δεχόμενοι την ύπαρξη δύο θεοτήτων: ενός θεού του αγαθού από καθαρό πνεύμα ή φως, δηλαδή του θεού της Καινής Διαθήκης, και ενός πονηρού πρίγκιπα του σκότους, δηλαδή του θεού της Παλαιάς Διαθήκης, ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο. Άλλα ενώ οι όπαδοί του μανιχαϊσμού πίστευαν ότι οι δύο θεοί ήταν ισοδύναμοι, πολλοί Καθαροί πίστευαν ότι ο Θεός είχε επιτρέψει στον Σατανά να διεισδύσει στον κόσμο με σκοπό να τον συντρίψει στο τέλος. Η πορεία της ιστορίας είναι ο πόλεμος ανάμεσα στις δύο θεότητες, που θα λήξει οριστικά με τη νίκη του θεού του φωτός στη μάχη του Αρμαγεδώνα.

Η ύλη είναι η αρχή του πονηρού, ενώ το φως, που είναι έντελώς άυλο, είναι η αρχή του αγαθού. Ο άνθρωπος βρίσκεται φυλακισμένος σε ένα υλικό σώμα στη διάρκεια της ζωής του στη γη, αλλά πάντα πρέπει να αγωνίζεται ώστε να περιορίζει στο ελάχιστο την επαφή του με την ύλη. Οι Καθαροί επέβαλλαν αυστηρούς περιορισμούς στη διατροφή, κυρίως την αποχή από οτιδήποτε ήταν προϊόν σεξουαλικής επαφής. Έτσι, το κρέας, τα πουλερικά και τα αυγά ήταν απαγορευμένα, αλλά τα ψάρια και οι φυτικές τροφές επιτρέπονταν. Οι Καθαροί απέρριπταν τον υλικό πλούτο, καταδικάζοντας τα κτίρια, τα ιερά λείψανα και τη λοιπή περιουσία της Εκκλησίας. Απέρριπταν τη θεία λειτουργία και τα μυστήρια επειδή συνδέονταν με την ύλη. Το καθαρτήριο και η κόλαση βρισκόνταν στη γη, δηλαδή συμπυκνώνονταν στο μαρτύριο του να ζει κανείς σε ένα υλικό σώμα. Επίσης, δεν αναγνώριζαν την εξουσία του κοσμικού κράτους και αρνούσαν να δώσουν όρκο.

Οι «Τέλειοι», ή έλιτ του κινήματος των Καθαρών, αποκτούσαν αυτή τη θέση με δημόσια τελετή, κατά την οποία αρνούσαν πλήρως την ιδιοκτησία, αποδέχονταν την αγαμία και δεσμεύονταν να μην φάνε ποτέ τα προϊόντα της σεξουαλικής επαφής των ζώων. Οι Τέλειοι είχαν την κορυφαία ευθύνη να προσηλυτίσουν και άλλους. Παρά τον άκραίο ασκητισμό του, το κίνημα των Καθαρών διαδόθηκε τόσο ραγδαία που ίσως μέχρι το 1200 να το είχε άσπαστεί ο μισός

πληθυσμός της νότιας Γαλλίας. Ωστόσο, για να κατανοήσουμε τη διάδοσή του, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι υπήρχαν δύο τύποι Καθαρών. Οι όρκοι της αγνότητας και της εγκράτειας δεν δέσμευαν τους κοινούς «πιστούς», που το κύριο καθήκον τους ήταν να τιμούν τους Τέλειους, οι όποιοι συχνά έδιναν τον όρκο της τελειότητας (την «παρηγορία») όταν βρισκόνταν στα τελευταία τους. Οι νομιμόφρονες χριστιανοί ισχυρίζονταν ότι οι Καθαροί χρησιμοποιούσαν αυτή τη ρήτρα διαφυγής για να εξασφαλίσουν σεξουαλική άσυδοσία, ενώ κάποιες καταθέσεις που δόθηκαν στην Ίερα Έξέταση στις αρχές του 14ου αιώνα από Καθαρούς που είχαν καταφύγει στα Πυρηναια φανερώσουν ότι αυτός ο ισχυρισμός περιείχε κάποια δόση αλήθειας.

Ο πάπας Ίννοκέντιος Γ' συνειδητοποίησε ότι οι Καθαροί ήταν πολύ ισχυροί για να τους καταστείλει ή Εκκλησία μόνο με τις δικές της δυνάμεις. Έτσι, όταν ο άπεσταλμένος του δολοφονήθηκε στην αυλή του κόμη Ραϋμόνδου Σ' της Τουλούζης το 1208, κήρυξε σταυροφορία κατά των Καθαρών. Η «Σταυροφορία κατά των Άλβιγηνών» ήταν η πρώτη που κηρύχθηκε ενάντια σε έναν κατ' όνομα χριστιανικό λαό. Δεν θα ήταν η τελευταία: αναφερθήκαμε στην εκστρατεία του πάπα Ίννοκεντίου Δ' κατά του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β', ενώ ήδη τον 14ο αιώνα οι περισσότεροι παπικοί πόλεμοι που διεξάγονταν κατά των πολιτικών αντιπάλων της Ρώμης αποκαλούνται σταυροφορίες. Ο βασιλιάς Φίλιππος Αύγουστος της Γαλλίας αρνήθηκε να συμμετάσχει ο ίδιος στον πόλεμο κατά των Καθαρών, αλλά επέτρεψε σε πεντακόσιους ευγενείς της βόρειας Γαλλίας να λάβουν μέρος στη σταυροφορία. Όπως είχε συμβεί και με τις σταυροφορίες στην Παλαιστίνη, έτσι και αυτή προσηλυτίωσε κυρίως κατώτερους ευγενείς που έλπιζαν να χρησιμοποιήσουν τη θρησκεία ως πρόσχημα για λαφυραγωγία. Η Σταυροφορία κατά των Άλβιγηνών συνοδεύτηκε από ανείπωτες σφαγές πολιτών, αρχής γενομένης στην Μπεζιέ το 1209, όπου ο παπικός άπεσταλμένος ανακοίνωσε με αρκετή ικανοποίηση ότι είχαν σφαγιαστεί 20.000 αίρετικοί. Μετά την παράδοση του κόμη Ραϋμόνδου Σ', οι σταυροφόροι στράφηκαν κατά των υποτελών του. Ο μεγάλος νικητής σ' αυτό το πρώτο στάδιο της σταυροφορίας ήταν ο Σίμων, κόμης του Μονφόρ, ένας κατώτερος βαρόνος της βόρειας Γαλλίας που κατάφερε να τεθεί επικεφαλής των σταυροφορικών δυνάμεων μετά την κατάληψη

τῆς Μπεζιέ. Πέθανε τὸ 1218 ἔχοντας κατ' ὄνομα τοὺς τίτλους τοῦ κόμη τῆς Τουλούζης, τοῦ δούκα τῆς Ναρβόννης καὶ τοῦ ὑποκόμη τῆς Μπεζιέ καὶ τῆς Καρκασσόν. Ὁ Σίμων διεκδίκησε τὴν ἀγγλικὴ κομητεία τοῦ Λέστερ ὡς κληροδότημα ἀπὸ τῆ μητέρα του, ἐνῶ ὁ γιὸς καὶ συνονόματός του ἀργότερα παντρεύτηκε τὴν ἀδελφὴ τοῦ Ἑρρίκου Γ' τῆς Ἀγγλίας καὶ ἔστρεψε τοὺς βαρόνους κατὰ τοῦ γαμπροῦ του.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μονφόρ, ὁ πάπας προσέφερε τὴν ἡγεσία τῆς σταυροφορίας στὸν κόμη Τιμπώ Δ' τῆς Καμπανίας, ἐνῶ ὁ Φίλιππος Αὐγουστος διόρισε τὸν πρίγκιπα διάδοχο, τὸν μέλλοντα Λουδοβίκο Η', ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος ὥστε νὰ περιορίσει τὴν ἐξουσία τοῦ Τιμπώ. Σύμφωνα μὲ τὴν εἰρήνη ποὺ συνομολογήθηκε τὸ 1229, ὁ κόμης Ραϋμόνδος Ζ' κράτησε τὴν πόλη τῆς Τουλούζης ἀλλὰ παραχώρησε στὸ στέμμα σημαντικὲς ἐκτάσεις στὰ ἀνατολικά τῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας. Ἡ κόρη καὶ μοναδικὴ κληρονόμος του Ἰωάννα παντρεύτηκε τὸν Ἀλφόνσο τοῦ Πουατιέ, τὸν νεότερο ἀδελφὸ τοῦ βασιλιᾶ Λουδοβίκου Θ'. Τὸ 1242, ὁ Ραϋμόνδος Ζ' ξεκίνησε ξανὰ τὶς ἐχθροπραξίες, ἀλλὰ ὁ ἅγιος Λουδοβίκος ἐξουδετέρωσε τὴν ἀντίσταση τῶν Ἀλβιγινῶν μὲ μιὰ ὠμὴ σφαγὴ στὸ Μονσεγκύρ. Ὁ Ἀλφόνσος τοῦ Πουατιέ καὶ ἡ σύζυγός του ἦταν ἄτεκνοι, καὶ τὸ 1270, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλφόνσου, ἡ κομητεία τῆς Τουλούζης ἐπανῆλθε στὸ γαλλικὸ στέμμα.

Ἡ Τουλούζη ἦταν ἓνα πολὺ σημαντικὸ προγεφύρωμα τοῦ στέμματος στὸ Λανγκεντόκ. Ἡ σημασία της εἶναι ἰσοδύναμη μὲ τὴν προσάρτηση τῆς Νορμανδίας καὶ τοῦ Πουατοῦ τὸ 1204-1205. Οἱ ἴδιοι οἱ σταυροφόροι ἐρήμωσαν τὴ νότια Γαλλία. Τότε συντρίφθηκε ἡ πρὸ πλούσια προφορικὴ πολιτισμικὴ παράδοση τῆς Εὐρώπης. Στὴ διάρκεια τοῦ ἐπόμενου αἰώνα, ἡ νοτιοδυτικὴ Γαλλία θὰ ὑπέφερε ξανὰ ἀπὸ τοὺς πολέμους ἀνάμεσα στοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἀγγλους, ποὺ ἐξακολούθησαν νὰ ἐλέγχουν τὴν περιοχὴ τοῦ Μπορντώ. Οἱ ἴδιοι οἱ Καθαροὶ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὰ βουνὰ ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰσπανία ὅπου συνέχισαν νὰ ζοῦν στὴν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ.

Ἡ παπικὴ Ἱερὰ Ἐξέταση

Οἱ πάπες ἵδρυσαν τὴ δική τους Ἱερὰ Ἐξέταση στὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰώνα. Στὴ διάρκεια τοῦ πρώιμου Μεσαίωνα οἱ δογματικὲς παρεκ-

κλίσεις ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τῶν τοπικῶν ἐπισκόπων, ποὺ μποροῦσαν νὰ ἐπιβάλουν ἐπιτίμια, ἀλλὰ ὄχι τιμωρίες ποὺ συνεπάγονταν χύσιμο αἵματος. Ἄν καὶ τὸ πρόβλημα τῶν αἱρέσεων ἔπαιρνε σοβαρὲς διαστάσεις σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 12ου αἰώνα, τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια δὲν ἀσχολοῦνταν τόσο μὲ τὶς αἱρέσεις ὅσο μὲ τὶς συγκρούσεις μὲ κοσμικοὺς γύρω ἀπὸ θέματα δικαιοδοσίας καὶ περιουσίας. Ὅταν κήρυξε τὴ Σταυροφορία κατὰ τῶν Ἀλβιγινῶν, τὸ 1208, ὁ Ἰννοκέντιος Γ' δήλωσε ὅτι οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ βοηθοῦν τὴν Ἐκκλησία στὴν ἐκρίζωση τῶν αἱρέσεων. Ὡστόσο, μόνον τὸ 1233 ὁ πάπας Γρηγόριος Θ' ἵδρυσε ἐπισημῶς τὴν παπικὴ Ἱερὰ Ἐξέταση ὡς αὐτοτελὲς ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριον, ξεχωριστὸ ἀπὸ τὰ ἐπισκοπικὰ δικαστήρια. Γιὰ τὴν ἀνάληψη ἐξεταστικῆς δράσης, ἔπρεπε νὰ διοριστεῖ ἓνας εἰδικὸς κατήγορος ἀπὸ τὸν πάπα. Ἐπομένως, τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱεροεξεταστή δὲν ἦταν μόνιμο καὶ ἢ ἴδια ἢ Ἱερὰ Ἐξέταση λειτουργοῦσε μόνον στὶς περιοχὲς ὅπου ἦταν γνωστὸ ὅτι ὑπῆρχαν αἱρέσεις. Ὁ Γρηγόριος ἀνέθεσε κατεξοχὴν στοὺς Φραγκισκανοὺς τὶς διώξεις τῶν αἱρετικῶν.

Ἀσφαλῶς οἱ διαδικασίες τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης κάθε ἄλλο παρὰ τέλειες ἦταν, ἂν τὶς κρίνουμε μὲ τὰ σύγχρονα πρότυπα. Ἡ ἐνοχὴ τῶν κατηγορουμένων, ποὺ ὑποβάλλονταν σὲ βασανιστήρια γιὰ τὴν ἀπόσπαση ὁμολογιῶν, ἦταν δεδομένη ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ κατηγορούμενος δὲν ἐρχόταν σὲ ἀντιπαράθεση μὲ αὐτὸν ποὺ τὸν εἶχε καταγγεῖλλει, καὶ ἀναμφίβολα πολλοὶ ἀθῶοι κατηγορήθηκαν ἄδικα ἀπὸ προσωπικούς τους ἐχθρούς. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ γλιτώσει κανεὶς τὴν καταδίκη καὶ τὴν παράδοση στὴν κοσμικὴ ἐξουσία γιὰ νὰ καεῖ στὴν πυρὰ ἦταν ἡ ὁμολογία καὶ ἡ ἀποκήρυξη τῶν παραπτωμάτων του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν τὰ εἶχε διαπράξει ἢ ὄχι. Ὡστόσο, ἡ σημασία τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης στὴ ζωὴ τοῦ Μεσαίωνα ἔχει ὑπερτιμηθεῖ. Τὰ ἱεροεξεταστικὰ δικαστήρια ἦταν εἰδικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ δὲν συνεδρίαζαν σὲ μόνιμη βάση. Ὁ αὐτοκράτορας Φρειδερίκος Β', διαφεύδοντας ἀκόμα περισσότερο τὴ φήμη του ὡς ἀνεκτικοῦ δεσπότη, ἦταν ὁ μόνος κοσμικὸς ἡγεμόνας ποὺ κατέφευγε κάπως συστηματικὰ στὴν Ἱερὰ Ἐξέταση. Ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἀναβίωσε προσωρινὰ στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα προκειμένου νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἡ ἀπειλή, ὅπως πίστευαν οἱ πάπες, ποὺ ἀντιπροσώπευαν οἱ Βεγίνες καὶ οἱ Πνευματικοὶ Φραγκισκανοί, ἀλλὰ τὸ 1330 ἡ Ἱερὰ Ἐξέταση στὴ Γαλ-

λία είχε πια γίνει βασιλικό δικαστήριο. Δεν είχε σχέση με την ισπανική Ίερα Έξέταση που ιδρύθηκε το 1478 από τον βασιλιά Φερδινάνδο και τη βασίλισσα Ισαβέλλα.

Τὰ ἐπαιτικά τάγματα: ἡ νομιμοποίηση τῆς μίμησης τοῦ Χριστοῦ

Ἄν και οἱ δοξασίες τῶν Καθαρῶν ἀπέκλιναν πιὸ οὐσιαστικά ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ἐκκλησιαστικὸ δόγμα ἀπ' ὅ,τι οἱ πεπειθήσεις τῶν περισσοτέρων αἰρετικῶν, ὡστόσο οἱ ἀντιλήψεις καὶ ἡ ὀργάνωσή τους εἶχαν σημαντικὴ ἀπήχηση. Ἡ ἐπαιτικὴ πρακτικὴ νὰ ὑπάρχουν καὶ λαϊκοὶ ἀδελφοὶ ὡς «μετανοοῦντες» εἶναι παρόμοια μὲ τὴ διάκριση τῶν Καθαρῶν μεταξὺ ἀπλῶν πιστῶν καὶ Τέλειων, ἂν καὶ τὰ παλαιότερα μοναστικά κινήματα χρησιμοποιοῦσαν λαϊκοὺς ἀδελφοὺς γιὰ χειρωνακτικὴ ἐργασία στὰ γαιοκτήματά τους καὶ ὁ ἅγιος Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης καὶ ὁ Βάλδος εἶχαν στραφεῖ στὴν πενία ἐμπνεόμενοι ἀπὸ περιπλανώμενους ἱεροκήρυκες τῆς νότιας Γαλλίας ποὺ ἴσως ἦταν Καθαροί. Συχνὰ εἶναι δύσκολο νὰ κάνουμε τὴ διάκριση μεταξὺ ἀγίων καὶ αἰρετικῶν στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 13ου.

Ὁ ἅγιος Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης παρουσίαζε πολλὲς ἐπιφανειακὲς ὁμοιότητες μὲ τὸν Βάλδο. Καὶ οἱ δύο ἦταν γόνιοι πλούσιων οἰκογενειῶν ἐμπόρων, καὶ οἱ δύο κατέληξαν νὰ ἀπαρνηθοῦν τὰ πλούτη τους καὶ νὰ διδάξουν ὅτι μιὰ ζωὴ στὴν ὑπηρεσία τῆς «κυρᾶς μας τῆς φτώχειας» ἦταν ἡ μοναδικὴ ὁδὸς πρὸς τὴ σωτηρία. Ὁ Φραγκίσκος ὅμως στάθηκε πιὸ τυχερὸς καθὼς ἀνῆκε σὲ μιὰ γενιὰ μετὰ τὸν Βάλδο, καὶ στὴν ἐποχὴ του ὁ πάπας ἀντέδρασε πιὸ ἥπια στὴν καινοτομία τοῦ δόγματος περὶ ἀποστολικῆς πενίας. Ἐπίσης, ὁ ἅγιος Φραγκίσκος ἦταν πιὸ πρόθυμος ἀπ' ὅ,τι ὁ Βάλδος νὰ ἀποδεχτεῖ ἀνωθεν καθοδήγηση.

Ὁ Φραγκίσκος, κατὰ κόσμον Τζιοβάννι Μπερναρντόνε, γεννήθηκε τὸ 1182. Ὁ πατέρας του ἦταν ἓνας πλούσιος ἔμπορος ποὺ εἶχε συναλλαγὲς μὲ τὴ Γαλλία· ὁ γιὸς μάλιστα ἐπηρεάστηκε τόσο πολὺ ἀπὸ τὶς γαλλικὲς συνήθειες ποὺ τοῦ δόθηκε τὸ προσωνύμιο «Φραντσέσκο» («Φραντσέζος»)· καὶ λόγω τῆς δημοτικότητάς του Φραγκίσκου, τὸ ὄνομα αὐτὸ διαδόθηκε σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες.

Στὴν αὐτοβιογραφία του, ποὺ τὴν ὑπαγόρευσε, ὁ Φραγκίσκος μιλά γιὰ τὴν ἡδονιστικὴ νιότη του, ποὺ στὴν πραγματικότητα μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ ζωὴ ἐνὸς συνηθισμένου νέου, ἐπειδὴ πάντα ὁ Φραγκίσκος θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀνάξιο. Τὸ 1207, ἀφοῦ ἄκουσε ἓνα κήρυγμα, πιθανὸν ἀπὸ κάποιον Βάλδιο ἢ Καθαρό, ἀποκήρυξε ἐπίσημα τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ του σὲ μιὰ δημόσια τελετὴ ἔξω ἀπὸ τὴν κατοικία τοῦ πατέρα του.

Στὴ συνέχεια ὁ Φραγκίσκος καὶ οἱ δώδεκα μαθητὲς του ἀποσύρθηκαν στὴν Πορτιούνκουλα, κοντὰ στὴν Ἀσσίζη, καὶ ἄρχισαν τὴ διδασκαλία. Τὸ γεγονὸς καθαυτὸ δὲν ἦταν ἀσυνήθιστο, καθὼς εἶδαμε ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πολλοὶ ἅγιοι ἐρημίτες δροῦσαν στὴν Ἰταλία. Γιὰ κάποιους ἀνεξακρίβωτους λόγους, ὁ Φραγκίσκος ζήτησε τὸ 1211 ἀπὸ τὸν πάπα νὰ ἐγκρίνει ἓναν ἀπλὸ κανόνα, στηριγμένο στὸ χωρίο «πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον καὶ διάδος πτωχοῖς» (Λουκᾶς, ΙΗ', 22, καὶ Ματθαῖος ΙΘ', 21). Ὁ Ἰννοκέντιος Γ' ἐνέκρινε ἔμμεσα τὸν κανόνα, ἐπιτρέποντας στὸν Φραγκίσκο καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του νὰ ζοῦν σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὸ εὐαγγέλιο. Οἱ «Φραγκισκανοὶ» διάλεξαν ὡς προϊστάμενό τους τὸν Φραγκίσκο, μέσω τοῦ ὁποῦ θὰ συναλλάσσονταν μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές. Καθὼς ἦταν «κεκαρμένοι» εἶχαν δικαίωμα νὰ κηρύττουν. Μολονότι τὰ τάγματα αὐτὰ ὀνομάζονταν «ἐπαιτικά», οἱ πρῶτοι Φραγκισκανοὶ δὲν ἦταν ἐπαῖτες. Ἡ πρόθεση τοῦ Φραγκίσκου ἦταν τὰ μέλη τοῦ τάγματός του νὰ ἐργάζονται, ἀλλὰ στὴν πράξη οἱ λαϊκοὶ ἀδελφοὶ ποὺ ἐργάζονταν σὲ κοινότητες δέχονταν νὰ τοὺς συντηροῦν αὐτοὶ στοὺς ὁποίους παρεῖχαν τὶς ὑπηρεσίες τους.

Τὸ τάγμα τῶν «ἀδελφῶν» (*fratres*) τοῦ Φραγκίσκου κάλυπτε μιὰ ὑπαρκτὴ πνευματικὴ ἀνάγκη. Ἡ ἀπήχηση τοῦ ὅμως ὀφειλόταν, σὲ μεγάλο βαθμό, στὴν προσωπικότητα τοῦ ἐμπνευστῆ του. Οἱ «Ταπεινοί», λόγου χάρη, μιὰ θρησκευτικὴ ἀδελφότητα ποὺ ἔδινε ἔμφαση στὸ κήρυγμα καὶ περιλάμβανε στὰ μέλη τῆς ἀρκετοὺς λαϊκοὺς, ἐμφανίστηκαν ἀρχικὰ στὴν Ἰταλία στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα. Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Φραγκισκανοὺς, ἡ δράση τους δὲν ἐπεκτάθηκε ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, ἐνῶ μὲ τὸν Φραγκίσκο ταυτίζονταν οἱ φτωχοὶ καὶ οἱ καταπιεσμένοι ὅπου γῆς. Στὴν ἐποχὴ του εἶχε γίνει θρύλος, λόγω τῆς ἀφελοῦς, παιδιάστικης πίστεως του καὶ τῆς ἀγάπης του γιὰ τὴ φύση καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα πλάσματα. Μολονότι προερχόταν ἀπὸ

οικογένεια εμπόρων, όπου η μόρφωση θεωρούνταν απαραίτητη, ο Φραγκίσκος ήξερε ελάχιστα γράμματα και τα περισσότερα έργα του τα υπαγόρευσε στους συντρόφους του. Συνέθεσε δοξαστικούς ύμνους στην καθομιλουμένη ιταλική, από τους οποίους όμως διασώζεται μόνον ένας, ο «Ύμνος στον ήλιο». Θαύματα έχουν αποδοθεί σ' αυτόν, ακόμα και ενόσω ζούσε. Το πρώτο χειρόγραφο των *Μικρών άνθων*, μιας ανθολογίας με ιστορίες γύρω από τον άγιο Φραγκίσκο, γράφτηκε έναν αιώνα μετά το θάνατό του, γεγονός που σημαίνει ότι πιθανόν να τον περιγράφει όπως τον φαντάζονταν οι μεταγενέστεροί του και όχι όπως ήταν στην πραγματικότητα. Κι αυτό όμως έχει τη δική του σημασία, καθώς δείχνει ότι τον τιμούσαν ως άπλη, εύγενική μορφή που θεωρούσε όλα τα πλάσματα αδέρφια του και ένιωθε τη χαρά της ζωής, όπως φαίνεται από το απόσπασμα που ακολουθεί:

Κάποτε, όταν ο άγιος Φραγκίσκος ζούσε στην πόλη Γκούμπιο, ένας μεγάλος λύκος φάνηκε σ' εκείνα τα μέρη. Ήταν τόσο άγριος και τρομερός που δεν καταβρόχθιζε μόνο ζώα, αλλά κι ανθρώπους, και καθώς συχνά πλησίαζε στην πόλη, όλοι οι άνθρωποι είχαν κατατρομάξει κι έβγαιναν έξω πάνοπλοι, σαν να πήγαιναν σε μάχη ... Ο άγιος Φραγκίσκος πορεύτηκε μονάχος προς το μέρος όπου έλεγαν ότι ήταν ο λύκος, ενώ πολλοί άνθρωποι τον ακολουθούσαν από απόσταση κι είδαν το θαύμα με τα ίδια τους τα μάτια. Ο λύκος, βλέποντας όλο αυτό το πλήθος, χύμηξε προς το μέρος του Φραγκίσκου με τα σαγόνια ορθάνοιχτα. Καθώς πλησίαζε, ο άγιος έκανε το σημάδι του σταυρού και φώναξε: «Έλα δώ, αδελφέ λύκε. Στο όνομα του Θεού σε προσταζώ να μη βλάψεις ούτε έμένα, ούτε άλλον κανένα». Κι εϋθύς έγινε το θαύμα. Μόλις ο άγιος Φραγκίσκος έκανε το σημάδι του σταυρού, ο τρομερός λύκος έκλεισε το στόμα του, έπαψε να τρέχει, ζύγωσε τον άγιο Φραγκίσκο και ξάπλωσε στα πόδια του, ήμερος σαν αρνάκι. [Ο άγιος Φραγκίσκος έπεισε το λύκο να υποσχεθεί ότι δεν θα πείραζε τους κατοίκους της πόλης, κι εκείνοι, σε αντάλλαγμα, θα τον τάζαν τακτικά.] Και απλώνοντας το χέρι του, έλαβε την υπόσχεση του λύκου, επειδή ο τελευταίος σήκωσε το πόδι του και το ακούμπησε θαρρετά στο χέρι του αγίου Φραγκίσκου, δίνοντάς του έτσι τη μόνη υπόσχεση που μπορούσε να δώσει ένας λύκος.⁴

4. *The Little Flowers of Saint Francis of Assisi*, στην πρώτη αγγλική μετάφραση, έκδοση αναθεωρημένη και διορθωμένη από τον Dom Roger Huddleston, εισαγωγή Arthur Livingston, Νέα Υόρκη, Limited Editions Club, 1930, σσ. 56-59.

Ήδη το 1218 είχαν ιδρυθεί φραγκισκανικά γυναικεία μοναστήρια βόρεια των Άλπεων. Συγκεντρώνοντας τις προσπάθειές τους κυρίως στις πόλεις, που πάντα παρουσίαζαν κάποια αστάθεια στα θρησκευτικά ζητήματα, οι Φραγκισκανοί συνέβαλαν στην άμβλυνση του προβλήματος των αίρέσεων, ιδίως στη βόρεια Ευρώπη. Έναλλακτικά τους αποκαλούσαν Μινορίτες (Μικροί Άδελφοί, από το *minor*, που δηλώνει την ταπεινότητά τους) και Γκριζούς Άδελφούς (από το γκριζο χρώμα των ράσων τους). Το 1220 το τάγμα είχε γίνει τόσο πολυάριθμο που ο Φραγκίσκος, ο οποίος ήταν περισσότερο όραματιστής παρά οργανωτής, έκχώρησε τον έλεγχο του τάγματος σε έναν γενικό μάγιστρο. Ο φραγκισκανικός κανόνας του 1223 δαλείστηκε αρκετά στοιχεία από την κατά τι προγενέστερη οργάνωση των Δομινικανών. Ήταν ένα πολύ πιο πλήρες κείμενο από τον απλό κανόνα του 1211. Προέβλεπε μια διαβαθμισμένη ιεραρχία δικαιοδοσιών υπό τον έλεγχο του πάπα. Ο γενικός μάγιστρος του τάγματος, που η θητεία του ήταν ισόβια, εκλεγόταν από μια γενική σύνοδο που συγκαλούνταν κάθε τρία χρόνια. Υπήρχαν τρεις διαβαθμίσεις: οι καθαυτοί αδελφοί, που είχαν συμπληρώσει μονοετή περίοδο δοκιμασίας και είχαν δώσει μοναστικούς όρκους, το γυναικείο τάγμα των Κλαρισσών και το τάγμα των «μετανοούντων αδελφών», που ήταν κοσμικοί συνδεδεμένοι με το τάγμα.

Η μετέπειτα εξέλιξη του φραγκισκανικού τάγματος απέκλινε πολύ από τις αρχικές προθέσεις του ιδρυτή του. Όπως οι μοναχοί, οι έπαϊτες αδελφοί έδιναν όρκο ατομικής πενίας. Το χαρακτηριστικό τους γνώρισμα ήταν η συλλογική πενία του τάγματος, αλλά ακόμα και αυτή η πρακτική σύντομα χαλάρωσε στην πράξη. Ο Φραγκίσκος πέθανε το 1226, τιμώμενος αλλά χωρίς έπιρροή. Η διαθήκη του συνιστούσε στους αδελφούς να ακολουθούν τον κανόνα του τάγματος και να μην έχουν περιουσία. Ωστόσο, πολλοί έλκονταν από τα ιδανικά του Φραγκίσκου, χωρίς όμως να τα ακολουθούν μέχρι την ακραία λογική τους συνέπεια, όπως έκανε εκείνος. Παρά την πνευματικότητα του, ο Φραγκίσκος έβλεπε με δυσπιστία την παιδεία: ωστόσο, τόσο οι Φραγκισκανοί όσο και οι Δομινικανοί γρήγορα ίδρυσαν σχολές και όρισμένοι έπαιξαν ενεργό ρόλο ως θεολόγοι στα πανεπιστήμια. Είδαμε ότι ενώ οι Φραγκισκανοί συνήθως υιοθετούσαν μια αύγουστίνεια, νεοπλατωνική όπτική, οι Δομινικανοί πρωτο-

στάτησαν στην εισαγωγή του ἀριστοτελικού ἔργου στὸ ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα τῶν πανεπιστημίων. Οἱ Δομινικανοὶ ἀνέλαβαν τὶς διώξεις εἰς βάρος ἄλλων χριστιανῶν στὴν Ἱερὰ Ἐξέταση —γι' αὐτὸ καὶ οἱ σύγχρονοὶ τους, παραφθείροντας τὴν ὀνομασία τους, τοὺς ἀποκαλοῦσαν *Domini canes* («λαγωνικά τοῦ Κυρίου» στὰ λατινικά)— ἐνῶ οἱ Φραγκισκανοὶ φημίζονταν ὡς διώκτες τῶν Ἑβραίων, κυρίως στὴ Γερμανία.

Ἐπιπλέον, κάποιοι Φραγκισκανοὶ χρησιμοποίησαν ἀργότερα τοὺς ὄρκους τῆς πενίας ὡς πρόσχημα γιὰ ἐπαιτεία, γεγονός πού προκάλεσε ἔντονη ἀποδοκιμασία, ὅπως στὴν περίφημη σάτιρα τοῦ «Ἀδελφοῦ» στὶς *Ἱστορίες τοῦ Καντέρμπουρυ* τοῦ Τζέφρυ Τσῶσερ. Ὅρισμένοι ἀπὸ τοὺς δώδεκα μαθητὲς τοῦ Φραγκίσκου συνωμότησαν ἐναντίον του ὥστε νὰ ἀποκτήσουν τὸν ἔλεγχο τοῦ τάγματος, προφανῶς μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ καρδινάλιου Οὐγκολίνο, τοῦ μετέπειτα πάπα Γρηγορίου Θ' (1227-1241). Ὁ Οὐγκολίνο, πού θαύμαζε εὐλικρινὰ τὸν Φραγκίσκο, εἶχε ἀντιληφθεῖ ὅτι τὸ κίνημά του μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἄριστα τὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ κατανοήσῃ τὸν Φραγκίσκο ὡς ἄνθρωπο. Ὁ Φραγκίσκος κηρύχθηκε ἅγιος τὸ 1228, δύο μόλις χρόνια μετὰ τὸ θάνατό του. Τὸ 1230, ὁ Γρηγόριος Θ' ἀποφάνθηκε ὅτι ἡ διαθήκη τοῦ Φραγκίσκου δὲν ἦταν πλέον δεσμευτικὴ γιὰ τοὺς διαδόχους του. Ἔτσι, ἐπέτρεψε στοὺς ἐπαῖτες μοναχοὺς νὰ κατέχουν περιουσία, κάνοντας τὴ διάκριση μετὰξὺ ἰδιοκτησίας καὶ χρήσης, ὥστε ἡ περιουσία νὰ τίθεται ὑπὸ τὴν ἐπιμέλεια ἐνὸς τρίτου μέρους. Τὸ 1245, ὁ Ἰννοκέντιος Δ' προσέφερε στὴ Ρώμη τὴν ἐπιμέλεια τῶν περιουσιῶν πού εἶχαν κληροδοτηθεῖ στοὺς ἀδελφούς.

Λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Φραγκίσκου, τὸ τάγμα διασπάστηκε σὲ δύο κλάδους, τοὺς Μοναστικούς, πού προτιμοῦσαν νὰ ἀκολουθοῦν τὸν κανόνα τοῦ 1223 καὶ τὴν παπικὴ ἐρμηνεία του, καὶ τοὺς Πνευματικούς Φραγκισκανοὺς, πού ἐπιθυμοῦσαν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὴ διαθήκη τοῦ Φραγκίσκου καὶ ἔμειναν πιστοὶ στὰ ιδεώδη τῆς ἀποστολικῆς πενίας. Γιὰ νὰ εἶμαστε δίκαιοι ἀπέναντι στοὺς Μοναστικούς, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ιδεῶδες τοῦ Φραγκίσκου στὴν πιὸ καθαρὴ του μορφή, πού θὰ ἐμπόδιζε τοὺς Φραγκισκανοὺς ἀκόμα καὶ νὰ κατέχουν τὰ κοινόβιά τους, δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν πράξη, καθὼς τὸ τάγμα, πού περιλάμβανε χιλιάδες μέλη, εἶχε νὰ

ἐκτελέσει μιὰ ἀποστολὴ καὶ χρειαζόταν καθοδήγηση. Οἱ Μοναστικοὶ ὅμως προσπάθησαν νὰ κάνουν δύσκολη τὴ ζωὴ τῶν Πνευματικῶν καὶ τοὺς κατηγόρησαν γιὰ αἰρετικούς. Οἱ Μοναστικοὶ ἐμπλέχθηκαν σὲ σκάνδαλα πού ἀφοροῦσαν τὸν ἀδελφὸ Ἥλία, ἕναν ἀπὸ τοὺς δώδεκα ἀρχικούς μαθητὲς τοῦ Φραγκίσκου, ὁ ὁποῖος ἔγινε γενικός μάγιστρος τὸ 1232 ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ τὸ 1239 καὶ τελικὰ ἀφορίστηκε.

Τὸ 1248, ἡ ἐκλογή τοῦ Ἰωάννη τῆς Πάρμας, ἐνὸς διδάκτορα τῆς θεολογίας, στὴ θέση τοῦ γενικοῦ μαγίστρου φάνηκε νὰ προμηνύει μιὰ ὀριστικὴ μετατόπιση πρὸς τὸν κλάδο τῶν Πνευματικῶν. Ἀλλὰ ὁ Ἰωάννης ἀπομακρύνθηκε ἐξαιτίας ἐνὸς σκανδάλου πού ἀφοροῦσε τὴ μυστικιστικὴ θεολογία τοῦ Ἰταλοῦ μοναχοῦ Ἰωακείμ τῆς Φλόρας (πέθανε τὸ 1202). Οἱ χιλιαστικὲς ιδέες, δηλαδὴ περὶ συντέλειας τοῦ κόσμου στὰ τέλη τῆς χιλιετίας, ἦταν διαδεδομένες ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα, ἀλλὰ οἱ βίαιες συγκρούσεις μετὰξὺ αὐτοκρατορίας καὶ παπισμοῦ, καθὼς καὶ ἡ κατὰ τὰ φαινόμενα ἐπιδείνωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοὺς ἔδωσαν νέα πνοή. Στηριγμένος στοὺς μυστικιστικούς ἀριθμοὺς ἑπτὰ καὶ τρία, ὁ Ἰωακείμ ἐπινόησε ἕνα σχῆμα μὲ σαράντα δύο συμβολικοὺς μῆνες πού περιλάμβαναν χίλιες διακόσιες ἐξήντα ἡμέρες τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἱστορία διαιρέθηκε σὲ τρεῖς ἐποχές, πού ἀντιστοιχοῦσαν στὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Κάθε ἐποχὴ εἶχε σαράντα δύο γενιές, εἴκοσι μία τῆς ἑναρξῆς καὶ ἄλλες τόσες τῆς ἐκπλήρωσης. Ὁ Ἰωακείμ ὑπολόγιζε ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Υἱοῦ θὰ διαρκοῦσε μέχρι τὸ 1260, ὅταν θὰ ἄρχιζε, ὄχι ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Πολλοὶ Πνευματικοὶ Φραγκισκανοὶ ἔκαναν τὶς δικές τους προφητεῖες καί, ἐρμηνεύοντας τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἰωακείμ, θεώρησαν ὅτι αὐτοὶ θὰ ἦταν οἱ φορεῖς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴ νέα ἐποχὴ, ὅταν θὰ ἔλγη ἡ φαυλότητα. Ὡστόσο, ἀπὸ τὸ 1254 ξέσπασε ἕνας κύκλος ταραχῶν μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ *Βιβλίου τοῦ διαρκοῦς εὐαγγελίου*, πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωακείμ καὶ τὰ ἐξηγητικὰ σχόλια τοῦ Γεράρδου τοῦ Μπόργκο Σὰν Ντοννίνο, ἐνὸς στενοῦ φίλου τοῦ Ἰωάννη τῆς Πάρμας. Τὸ βιβλίο αὐτὸ περιεῖχε ὀξύτατες ἀντικληρικὲς καὶ ἀντιπαπικὲς αἰχμὲς καὶ προέβλεπε ὅτι ἕνας ὀπαδὸς τῆς σιμωνίας θὰ ἀναγορευόταν πάπας τὸ 1260. Οἱ Πνευματικοὶ Φραγκισκανοὶ ἐκτέθηκαν ἀνεπανόρθωτα, καὶ ὁ Ἰωάννης τῆς Πάρμας ἀναγ-

κάστηκε, τὸ 1257, νὰ παραχωρήσει τὸ ἀξίωμα τοῦ γενικοῦ μαγίστρου τοῦ τάγματος στὸν ἅγιο Μποναβεντούρα. Ὁ ἅγιος Μποναβεντούρα πίστευε ὅτι ἡ φτώχεια καὶ ἡ διανοητικὴ δραστηριότητα δὲν ἦταν ἀσύμβατες καὶ προσπάθησε νὰ ἀμβλύνει τὶς τριβὲς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάγματος.

Τὸ 1260 σημαδεύτηκε ἀπὸ σημαντικὲς ἐξελίξεις. Τὸ 1258 εἶχε σημειωθεῖ σιτοδεία καὶ τὸ 1259 πανώλη. Τὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς δείχνουν ὅτι οἱ λαϊκὲς μάζες στὴν Ἰταλία εἶχαν ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸν μυστικιστικὸ ἀριθμὸ 1260, καθὼς διέβλεπαν κάποια ἐσχατολογικὴ σημασία στὴν ἡττα τῆς γουελφικῆς φιλοπαπικῆς Φλωρεντίας ἀπὸ τὸν Μανφρέδο, νόθο γιὸ τοῦ Φρειδερίκου Β', στὴ μάχη τοῦ Μονταπέρτι ποῦ ἐγίνε ἐκεῖνο τὸ χρόνο. Ὁ Μανφρέδος φαινόταν ἔτοιμος νὰ παλινρθώσει τὴν αὐτοκρατορία τοῦ «Ἀντιχρίστου» στὴν Ἰταλία.

Ἐπίσης φαίνεται ὅτι ὁ ἰωακειμισμὸς συνδέθηκε μὲ μιὰ ἔκρηξη τοῦ αὐτομαστιγώματος. Αὐτὴ ἡ πρακτικὴ χρησιμοποιοῦνταν ὡς ἐπιτίμιο ἐπὶ αἰῶνες, ἰδίως στὰ μοναστήρια, ἀλλὰ οἱ ὀργανωμένες λιτανεῖες τῶν μετανοούντων ποῦ αὐτομαστιγώνονταν δημόσια ἐμφανίστηκαν σὲ ἀρκετὲς πόλεις τῆς βόρειας Ἰταλίας τὸ 1260. Μιὰ τέτοια πορεία περιγράφει ὁ Φραγκισκανὸς Σαλιμπένης:

Οἱ μετανοοῦντες ἔφταναν ἀπὸ παντοῦ, καὶ ὅλοι τους, μικροὶ καὶ μεγάλοι, εὐγενεῖς ἰππότες καὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, αὐτομαστιγώνονταν γυμνοὶ καθὼς πορεύονταν μέσα στὶς πόλεις, μὲ ἐπικεφαλῆς ἐπισκόπους καὶ ἀνθρώπους τῆς Ἐκκλησίας ... Καὶ τὴ Δευτέρα, ποῦ ἦταν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἀγίων Πάντων, πορεύτηκαν ἀπὸ τὴ Μόδενα στὸ Ρήγιο, ὅλοι τους, μικροὶ καὶ μεγάλοι. Μαζί τους καὶ ὁ Δήμαρχος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος καὶ τὰ λάβαρα ὄλων τῶν Συντεχνιῶν. Καὶ αὐτομαστιγώνονταν σὲ ὅλη τὴν πόλη ... Ἐπιπλέον, ἂν κάποιος δὲν αὐτομαστιγωνόταν, οἱ ἄλλοι τὸν ἀντιμετώπιζαν σὰν νὰ ἦταν χειρότερος ἀπὸ τὸν Διάβολο, καὶ ἦταν δακτυλοδειχτούμενος ὡς ὄργανο τοῦ Σατανᾶ· καί, τὸ χειρότερο, σύντομα θὰ τὸν χτυποῦσε κάποια συμφορὰ, εἴτε θάνατος εἴτε ἀρρώστια βαριά.⁵

Στὶς λιτανεῖες αὐτές, ποῦ συνήθως ὀργανώνονταν ἀπὸ ἱερεῖς, ἀλλὰ μερικὲς φορὲς καὶ ἀπὸ ἐπιφανεῖς λαϊκοὺς, συμμετεῖχαν πλήθη φτω-

5. G. G. Goulton, *From St Francis to Dante: Translations from the Chronicle of the Franciscan Salimbene (1221-1288)*. Πρώτη ἔκδοση 1907, β' ἔκδοση, ἀναθεωρημένη καὶ ἐπαυξημένη, Φιλαδέλφεια University of Pennsylvania Press, 1972, σσ. 190-191.

χῶν ζηλωτῶν. Οἱ μετανοοῦντες συγκεντρώνονταν στὶς πύλες τῆς πόλης καὶ μετὰ ἔκαναν μιὰ καθορισμένη πορεία πρὸς τὸ κέντρο τῆς, ἀφαιρώντας τὰ ἐνδύματά τους καθ' ὁδὸν καὶ χτυπώντας τὸ κορμὶ τους μὲ μαστίγια. Τὸ 1261-1262, οἱ Ἰταλοὶ ὀργάνωσαν πορεῖες αὐτομαστιγουμένων στὶς πόλεις τῆς νότιας Γερμανίας καὶ στὴ Ρηνανία, οἱ ὁποῖες ὅμως γρήγορα ἀπαγορεύτηκαν μὲ τὴν ὑποψία ὅτι ἦταν αἰρετικὲς. Τὸ λαϊκὸ κίνημα ὑποχώρησε ὅταν ἐγίνε σαφὲς ὅτι ὁ κόσμος θὰ παρέμενε ὡς εἶχε, ἀλλὰ οἱ πομπὲς τῶν αὐτομαστιγουμένων ἐπανεμφανίζονταν σὲ περιόδους ἔντασης, ὅπως τὸ 1296, ὅταν στὴ Ρηνανία σημειώθηκε ἕνας βαρὺς λιμὸς, καὶ τὸ 1348.

Μολονότι οἱ Πνευματικοὶ Φραγκισκανοὶ βρίσκονταν σὲ ἀμυντικὴ θέση καὶ μετὰ τὸ 1260 ὑπέστησαν κάποιους διωγμούς, διατήρησαν τὴν ἀνεξαρτησία τους. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα, οἱ Ἰταλοὶ Πνευματικοὶ ὀργανώθηκαν ἐκ νέου σὲ ἕνα ξεχωριστὸ τάγμα, τοὺς «Μικροὺς Ἀδελφοὺς» (*Fratricelli*). Τὸ 1311 μιὰ παπικὴ ἐπιτροπὴ ἀναγνώρισε ἐπίσημα τοὺς Πνευματικοὺς Φραγκισκανοὺς, ἀλλὰ νέες διώξεις ἐξαπολύθηκαν ἐναντίον τους στὰ χρόνια τοῦ πάπα Ἰωάννη ΚΒ' (1316-1334). Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι ὁ γενικὸς μάγιστρος τοῦ τάγματος, Μιχαὴλ τῆς Τσεζένας, καθὼς καὶ πολλοὶ Πνευματικοὶ στράφηκαν ὑπὲρ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ πάπα αὐτοκράτορα Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας, καὶ ἡ διαμάχη αὐτὴ κράτησε μέχρι τὸν 15ο αἰῶνα.

Οἱ ἐπαῖτες ἀντιλαμβάνονταν τὴν ἀποστολὴ τους ὡς ἐκτελεστὰ μέσα στὸν κόσμος, καὶ ὄχι στὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν περισυλλογὴ. Ἐπίσης ἔκριναν πὼς ἡ μίμηση τοῦ Χριστοῦ περιλάμβανε καὶ τὸ κήρυγμα, καὶ ἡ αὐξανόμενη σημασία τῶν κηρυγμάτων στὴ θρησκευτικὴ πρακτικὴ ὀφείλεται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, στὴ δικὴ τους ἐπίδραση. Οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς κληρικοὺς ἦταν ἀρχικὰ ἀρμονικὲς ἀλλὰ σύντομα ὀξύνθηκαν λόγω τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ δωρεὲς καὶ πιστούς. Ἐνα σημαντικὸ σημεῖο τριβῆς ἦταν ἡ διείσδυση τῶν ἐπαιτικῶν ταγμάτων στὶς ἐπικερδεῖς ἐπιχειρήσεις τῶν κηδειῶν, ποῦ μέχρι πρότινος ἦταν μονοπώλιο τῶν ἐνοριακῶν ναῶν. Γύρω στὸ 1300 ἐπιτεύχθηκε ἕνα ἀσταθὲς συμβιβασμὸς.

Οἱ Δομινικανοί, τὸ δεύτερο μεγάλο ἐπαιτικὸ τάγμα, ὀνομάζονταν καὶ Μαῦροι Ἀδελφοὶ (ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ ράσου τους) ἢ Ἀδελφοὶ Κήρυκες. Ἡ προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Δομινίκου (τὸ οἰκογενειακὸ του ὄνομα Γκουθμὰν προέρχεται ἀπὸ μεταγενέστερη παράδοση) εἶ-

χε έντυπωσιάσει τούς συγχρόνους του λιγότερο από του Φραγκίσκου. Ήταν Καστιλλιάνος, πιθανόν άριστοκρατικής καταγωγής, και κήρυττε κατά τών Καθαρών στο Λανγκεντόκ. Ήταν πεπεισμένος πώς ό μόνος τρόπος για την άποτελεσματική καταπολέμηση τών αίρέσεων ήταν οί καθολικοί ιεραπόστολοι να συναγωνίζονται τούς αίρετικούς στην άγνότητα τής ζωής τους και στη γνώση του δόγματος.

Ο άγιος Δομίνικος δέν είχε υίοθετήσει τόν όρκο τής απόλυτης φτώχειας για τούς όπαδούς του μέχρι πού συνάντησε τόν άγιο Φραγκίσκο τό 1217. Αντίστοιχα, οί Δομινικανοί έπηρέασαν τούς Φραγκισκανούς, πολλοί από τούς όποιους ήταν μέχρι τότε λαϊκοί, ώστε να γίνουν ιερείς. Οί Δομινικανοί ήταν λιγότερο δημοφιλείς από τούς Φραγκισκανούς, καθώς είχαν σχεδόν τά μισά μοναστήρια από αυτούς, αλλά ήταν πολιτικά ισχυρότεροι λόγω τής προστασίας πού τούς παρείχαν οί πάπες και τών ύπηρεσιών τους προς την Ίερά Έξέταση.

Τό 1215, τό τάγμα τών Δομινικανών υίοθέτησε τόν κανόνα του Αύγουστίνου τόν όποιο όμως μετέβαλε τό 1220, μετατρέποντάς τον σε έναν πιο σύνθετο κανόνα, παρόμοιο με εκείνον πού είχαν υίοθετήσει οί Φραγκισκανοί τό 1223. Τά τελικά θεσπίσματα τών Δομινικανών έγκρίθηκαν τό 1228 από τή Γενική Σύνοδο, αλλά τό πιθανότερο είναι ότι γράφτηκαν από τόν ίδιο τόν Δομίνικο. Οργανώθηκαν πριν από τό 1300 σε δεκατρείς τομείς, πού ό καθένας τους χωριζόταν σε τοπικά κύτταρα, τά κοινόβια. Σε κάθε επίπεδο εκλέγονταν προϊστάμενοι πού ήταν υπόλογοι έναντι τών εκλογέων τους. Ο γενικός μάγιστρος εκλεγόταν στη Γενική Σύνοδο. Θεωρητικά, ή θέση του ήταν ισόβια, αλλά μπορούσε να ανακληθεί από τή Σύνοδο. Επίσης οί Δομινικανοί είχαν γυναικεία μοναστήρια και λαϊκούς άδελφούς, αλλά σε πολυ μικρότερη έκταση απ' ό,τι οί Φραγκισκανοί. Στη διάρκεια του 14ου αιώνα οί Δομινικανοί, τών όποιων ή όρθοδοξία (σε αντίθεση με τούς Φραγκισκανούς) ουδέποτε είχε τεθεί υπό άμφισβήτηση, ανέλαβαν τήν επίβλεψη όρισμένων θρησκευτικών γυναικείων ομάδων, πού ήταν συνδεδεμένες με αυτούς και θεωρούνταν υποπτες για αίρετικές παρεκλίσεις, κυρίως τών Βεγινών.

Οί Φραγκισκανοί και οί Δομινικανοί δέν ήταν τά μοναδικά έπαιτικά τάγματα. Στα μέσα του 12ου αιώνα ιδρύθηκε τό τάγμα τών Καρμηλιτών (τής Παναγίας του όρους Καρμήλου) στην Παλαιστίνη.

τό όποιο μετά την άλωση τής Ίερουσαλήμ μεταφέρθηκε στη Δύση. Ο κανόνας τους έγκρίθηκε τό 1250. Οί Άδελφοί Αύγουστίνου (τό τάγμα τών Άδελφών Έρημιτών του άγίου Αύγουστίνου), πού πρέπει να τούς διακρίνουμε από τούς αύγουστινιανούς κανονικούς, έμφανίστηκαν αρχικά στη βόρεια Ίταλία και παρέμειναν κυρίως ίταλική ομάδα, αν και είχαν όρισμένα κοινόβια και στον Βορρά.

Βεγίνες και Βεγάρδοι

Καθώς υίοθετούσαν όρισμένα δόγματα τών αίρετικών ένω όργανωτικά έξακολουθούσαν να υπάγονται στη Ρώμη, τά έπαιτικά τάγματα συνέβαλαν κάπως στην έκτόνωση τής δυσαρέσκειας άπέναντι στην Έκκλησία στις αρχές του 13ου αιώνα. Είχαν τεράστια λαϊκή άπήχηση, ιδίως στις πόλεις, όπου οί ναοί ήταν έλλιπώς έπανδρωμένοι έξαιτίας τής δημογραφικής αύξησης. Ταυτόχρονα, τά κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα πυροδοτούσαν μια τάση έξέγερσης κατά τής έξουσίας, στην όποια συγκαταλεγόταν και ή Έκκλησία. Έντούτοις, στα μέσα του ίδιου αιώνα, οί Φραγκισκανοί και οί Δομινικανοί συχνά φαίνονταν να άσχολούνται περισσότερο με τούς έσωτερικούς τους άνταγωνισμούς παρά με τήν ούσιαστική άποστολή τους. Μικρές διασπαστικές ομάδες, πολλές από τις όποιες είχαν τοπική βάση, έκαναν κηρύγματα, θεράπευαν τούς άσθενείς και παρείχαν κάποιες ύπηρεσίες στους φτωχούς χάρη σε μάλλον φτωχικές δωρεές πού προέρχονταν από φιλόανθρωπους λαϊκούς.

Οί Βεγίνες ήταν ή ομάδα με τή μεγαλύτερη άπήχηση. Ήταν μια λαϊκή άδελφότητα γυναικών πού κατά κανόνα ζούσαν στις πόλεις ή στα περίχωρά τους στη βορειοδυτική Ευρώπη και ή ζωή τους χαρακτηριζόταν από μια άθόρυβη ευλάβεια, περισυλλογή και φιλανθρωπία. Ήδη στις αρχές του 13ου αιώνα είχαν ιδρυθεί μοναστήρια Βεγινών, μερικά από τά όποια ήταν σαν πόλεις μέσα στις πόλεις. Οί Βεγίνες πού ήταν έγκλειστες σε μοναστήρια έδιναν όρκο άγαμίας, αλλά μέχρι τό 1312 τούς έπιτρεπόταν να ζούν έκτός μοναστηριών, στα δικά τους σπίτια.

Οί περισσότερες Βεγίνες στις Κάτω Χώρες ήταν πιστές στον παπισμό, αλλά τό πρόβλημα τών αίρέσεων είχε πάρει σοβαρές διαστάσεις στη Ρηνανία. Δέν υπήρχε ένας γενικός κανόνας τών Βεγινών, γε-

γονός που προκαλούσε την καχυποψία της Ρώμης. Μετά τις διώξεις εις βάρος κάποιων αίρετικών Βεγινών, το 1312, οι πάπες τις ανάγκασαν να τεθούν υπό την προστασία κάποιου έπαικτικού τάγματος. Όρισμένες Βεγίνες γίνονταν Μετανοούσες Άδελφές, συνήθως των Φραγκισκανών, αν και οι πάπες προτιμούσαν τους Δομινικανούς στους οποίους είχαν αναθέσει, τον 13ο αιώνα, την προστασία των γυναικείων μοναστηριών.

Οι Βεγάρδοι θεωρούνταν ακόμα πιο ύποπτοι για δογματικές παρεκκλίσεις. Τα μέλη αυτού του ανδρικού τάγματος συμερίζονταν πολλές ιδέες των Βεγινών, αλλά σε μια πολύ πιο επαναστατική έκδοχή. Τελικά, σε όρισμένες πόλεις, οι συντεχνίες των ύφαντουργών ανέλαβαν τη διεύθυνση των μοναστηριών των Βεγάρδων. Πολλοί Βεγάρδοι είχαν διασυνδέσεις με τους αντιονοματιστές και αντικληρικούς αίρετικούς του «Έλεύθερου Πνεύματος», μια χαλαρή ομάδα χωρίς κοινό δόγμα που είχε πολλά μέλη στη Ρηνανία κατά τη διάρκεια του 14ου αιώνα.

Οι Έβραίοι κατά τα μέσα του Μεσαίωνα

Το εκκλησιαστικό κατεστημένο, που κατέπνιγε τόσο την ανοιχτή διαφωνία όσο και τις καλοπροαίρετες απόψεις τις οποίες θεωρούσε ύποπτες, πρωτοστάτησε στην επίθεση κατά των μουσουλμάνων στην Ισπανία και τη Σικελία. Έπομένως, δεν μας εκπλήττει το γεγονός ότι ή συρρικνούμενη ανοχή έναντι των Έβραίων είχε οδηγήσει σε έξεγέρσεις στα τέλη του 11ου αιώνα και σε ανοιχτές διώξεις εκ μέρους των πολιτικών αρχών κατά τον 12ο αιώνα.

Στην Ισπανία, οι Βησιγότθοι είχαν ήδη εξαπολύσει διωγμούς κατά των Έβραίων στις αρχές του 7ου αιώνα, αλλά οι μουσουλμάνοι ήγεμόνες ήταν πολύ πιο ανεκτικοί. Οι Έβραίοι ευημερούσαν και κατείχαν ύψηλές θέσεις στην αύλη του χαλίφη και στα εκπαιδευτήρια. Ο 11ος αιώνας ήταν το κορύφωμα της άνθησης των έβραϊκών γραμμάτων στην Ισπανία. Ο Σολομών ΐμπν Γκαμπιρόλ (περί το 1021-1058) έγραψε τον *Κρουνό της ζωής*, μια φιλοσοφική πραγματεία σε μορφή λυρικής ποίησης. Ήταν το πρώτο σημαντικό έργο φιλοσοφικού στοχασμού στη Δύση μετά την εποχή του Ίωάννη Σκότου Έριγένη. Τον 12ο αιώνα, ο Ίούδας Χαλεβι έγραψε λυρική ποίηση και

φιλοσοφία. Η αναβίωση των ιουδαϊκών γραμμάτων τερματίστηκε τον 12ο αιώνα, όταν οι Άλμοχάδες έκλεισαν τα σχολεία και τις συναγωγές. Χωρίς να ξέρουν ποια θα ήταν ή τραγική τους κατάληξη, οι Έβραίοι κατέφυγαν στην Καστίλλη, που τότε ήταν πιο ανεκτική απέναντί τους, και το Τολέδο έγινε το κύριο κέντρο των έβραϊκών σπουδών στην Ισπανία. Το έργο μεσαιωνικής έβραϊκής φιλοσοφίας που άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση στους χριστιανούς διανοούμενους ήταν ο *Οδηγός του άμφιβάλλοντος* του Μωυσή Μάιμονίδη (1135-1204), ο οποίος είχε γεννηθεί στην Κόρδοβα αλλά αναγκάστηκε να καταφύγει στην Αίγυπτο εξαιτίας της έχθρότητας των Άλμοχαδών. Το έργο αυτό έχει τη μορφή πραγματείας, που εξηγεί δύσκολους όρους και έννοιες σε κάποιον έγγραμματο Έβραίο που ίσως αλλιώς να δυσκολευόταν να συμφιλιώσει τη λογική με την πίστη. Ο άγιος Θωμάς Ακινάτης στηρίχτηκε στις τροποποιήσεις που έκανε ο Μάιμονίδης στον Άριστοτέλη, καθώς και στον τρόπο με τον όποιον χρησιμοποίησε τη λογική, έστω και αν την υπέταξε στην πίστη.

Οι Έβραίοι ήταν ιδιαίτερος πολυάριθμοι στη μουσουλμανική Ισπανία, όπου ή παρουσία τους ήταν ανεκτή επί πολύ περισσότερο καιρό από όπουδήποτε άλλου. Στις Κάτω Χώρες και την Ιταλία, οι Έβραίοι ήταν σχετικά ολιγάριθμοι, τον 11ο αιώνα όμως υπήρχαν έβραϊκές παροικίες στις περισσότερες πόλεις της Άγγλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας. Στην αρχή φαίνεται ότι ζούσαν ανενόχλητοι ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Οι ραβίνοι τους ενθάρρυναν να ζούν στις δικές τους συνοικίες, όχι τόσο από το φόβο διωγμών από τους χριστιανούς όσο για να διευκολύνεται ή τήρηση των διατροφικών και τελετουργικών κανόνων της πίστης τους και να αποφεύγονται οι έπιγαμίες με χριστιανούς· δυστυχώς, αυτή ή στενή γειτνίαση διευκόλυνε αργότερα τους όχλους να τους παγιδεύσουν. Μάλιστα, κατά τον 11ο αιώνα σημειώθηκε αναβίωση των σπουδών του Ταλμουδ στη Ρηνανία, ενώ στη Γαλλία δημιουργήθηκε ή Καβάλα, το σύστημα της έρμηνείας των γραφών. Ο Γκέρσομ της Μαγεντίας ίδρυσε σχολές και εξέδωσε σημαντικές «άπαντήσεις», που εξυπηρετούσαν τους ίδιους σκοπούς με τα «δεκρετάλια» των χριστιανών. Ο Σολομών μπέν Ίσαακ της Τρουά, γνωστός και ως Ρασής, σπούδασε στις σχολές της Ρηνανίας, και μετά επέστρεψε στην πατρίδα του όπου ζούσε με τα έσοδα από τους άμπελώνες της οικογέ-

νείας του ἐνῶ δίδασκε καὶ ἔκανε ἐπιμέλεια κειμένων. Οἱ ἐρμηνεῖες ποὺ ἔκανε στὸ Ταλμουδ χρησιμοποιοῦνται ἀκόμα καὶ σήμερα.

Σὲ πολλὲς κοινότητες ὑπῆρχαν ἔξω ἀπὸ τὰ γκέτο (γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ὑποθέσεις) «ἐβραϊκὲς ὁδοί», ἂν καὶ γενικὰ διάφορες ἐπαγγελματικὲς ὁμάδες ἔτειναν νὰ κατοικοῦν στὴν ἴδια περιοχὴ ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπασχόλησή τους, π.χ. «ὁδὸς Γναφέων» ἢ «ὁδὸς Τσαγκαράδων». Οἱ ἐβραϊκὲς ὁδοὶ βρίσκονταν συνήθως στὰ περίχωρα ἔξω ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ περιτειχισμένο πυρήνα τῆς πόλης, ἀλλὰ κοντὰ στὶς παλαιὲς ὀχυρώσεις ὅπου ἦταν χτισμένες οἱ μεγαλύτερες ἐκκλησίαι καὶ ἡ κατοικία τοῦ τοπικοῦ ἀρχοντα καί, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἐντὸς τῶν ἰδίων τῶν ὀχυρώσεων τῆς πόλης. Στὴ διάρκεια τοῦ πρώιμου Μεσαίωνα, χάρις στὶς ἐπαφές τους μὲ τὴν Ἀνατολή, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἰσπανίας συγκέντρωσαν μεγάλες ποσότητες χρυσοῦ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο μακρινῶν ἀποστάσεων. Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς χριστιανούς, δὲν σπαταλοῦσαν τὰ χρήματά τους σὲ ἀνταλλαγὲς ἀγαθῶν καὶ ἔτσι διέθεταν κεφάλαιο πρὸς δανεισμό. Φαίνεται ὅτι ἡ εὐημερία ποὺ γνώρισαν οἱ Ἑβραῖοι ἦταν ἀνάλογη μὲ τὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐποχῆς. Εἶχαν διατυπωθεῖ παράπονα κατὰ τῆς πρακτικῆς ὀρισμένων ἐπισκόπων νὰ δανείζονται χρήματα ἀπὸ Ἑβραίους. Μὲ τὴν τόνωση τῆς οικονομίας, πολλοὶ Ἑβραῖοι ἐγκαταστάθηκαν στὸν Βορρὰ, πρῶτα στὴ Γερμανία καὶ μετὰ στὴ Δύση. Ἐπίσης συναντᾶμε Ἑβραίους στὶς πόλεις τῆς Καμπανίας, ὅπου τὸν 12ο αἰῶνα καθιερώθηκαν οἱ ἐμποροπανηγύρεις. Ὡστόσο, καθὼς καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀρχίζαν νὰ δανείζουν χρήματα, οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἦταν πιά τόσο ἀπαραίτητοι γιὰ τὶς πιστώσεις μικρῆς κλίμακας, καὶ οἱ θρησκευτικοὶ ζηλωτὲς ἀρχισαν νὰ τοὺς κάνουν τὴ ζωὴ δύσκολη. Μετὰ τὸ 1100, ἴσως ἐξαιτίας τῆς ἀνασφάλειάς τους, οἱ Ἑβραῖοι συνήθως δέχονταν μόνο κινητὴ περιουσία καὶ ὄχι γῆ ὡς ἐγγύηση γιὰ παροχὴ δανείων, καὶ ἀρχισαν νὰ παρέχουν μόνο βραχυπρόθεσμη πίστωση γιὰ μικρὰ ποσά, ἰδίως μετὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐπιβολῆς τοκοχρεολυσίων στὴ Γαλλία τὸ 1206.

Εἶδαμε ὅτι στὴ διάρκεια τῶν σταυροφοριῶν πληθαίνουν οἱ ἐκρήξεις ἐχθρότητας κατὰ τῶν Ἑβραίων, οἱ ὁποῖες συχνὰ πυροδοτοῦνταν ἀπὸ δημαγωγοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς. Τὸ 1078 ὁ πάπας Γρηγόριος Ζ΄ ἀπαγόρευσε στοὺς χριστιανούς νὰ ἀπασχολοῦν Ἑβραίους, καὶ ἔγιναν σφαγὲς Ἑβραίων στὴ Ρηνανία, ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες

ἦταν στὴ Μαγεντία. Οἱ ἡγεμόνες ἀρχισαν νὰ παραγράφουν χρέη ποὺ ὄφειλαν οἱ σταυροφόροι στοὺς Ἑβραίους. Ἡ δευτέρη σταυροφορία ἔφερε περισσότερα πογκρόμ· μάλιστα, μιὰ φυσιογνωμία τοῦ διαμετρήματος τοῦ ἡγουμένου τοῦ Κλουνὸ συνέστησε στὸν βασιλιὰ Λουδοβίκο Ζ΄ τὴν ἐξόντωσή τους. Ὁ αὐτοκράτορας Κορράδος Γ΄ ἀνάγκασε τοὺς Ἑβραίους νὰ ἐξαγοράσουν ἀπὸ αὐτὸν τὴν προστασία τους. Οἱ Ἑβραῖοι δέχονταν ταπεινώσεις καὶ προσβολὲς σχεδὸν παντοῦ, ἰδίως στὶς περιόδους τῶν θρησκευτικῶν ἐορτασμῶν.

Τὸ περιπτωσιακὸ πρόβλημα ἔγινε μόνιμο στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνα, στὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλιᾶ Φιλίππου Β΄ Αὐγούστου τῆς Γαλλίας, ποὺ διεκδίκησε τὴν ιδιότητα τοῦ θεματοφύλακα τῆς πίστεως. Ἡ ἔκφραση «ὁ Ἑβραῖός μου» ἐμφανίζεται σὲ βασιρικὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνα· καθὼς οἱ Ἑβραῖοι ἦταν τώρα δουλοπάροικοι τοῦ βασιλιᾶ, ἡ περιουσία τους μπορούσε νὰ κατασχεθεῖ. Ὁ Φίλιππος δήμευσε πρώτη φορὰ τὰ κεφάλαιά τους λίγο καιρὸ μετὰ τὴ στέψη του τὸ 1180. Τὸ 1182 τοὺς ἐξόρισε ἀπὸ τὸ βασίλειο καὶ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ ἐπιστρέψουν μόνο τὸ 1198. Ὁ βασιλιὰς ἐκμεταλλεύτηκε τὴν ἀπουσία ὀρισμένων βαρόνων σὲ σταυροφορία γιὰ νὰ ἀσκήσει ξανὰ διώξεις κατὰ τῶν Ἑβραίων τοὺς ὁποῖους ἐκεῖνοι προστάτευαν στὶς ἡγεμονίες τους. Ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἀρχικὰ εἶχε δεῖξει ἀνοχή, ἡ τέταρτη σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ, τὸ 1215, διέγραψε τὰ χρέη ποὺ ὀφείλονταν σὲ Ἑβραίους, τοὺς ὑποχρέωσε νὰ φοροῦν τὸ ἔμβλημα τῆς ντροπῆς καὶ τοὺς ἀπαγόρευσε νὰ ἐπιβάλλουν ὑψηλὸ ἐπιτόκιο, νὰ κατέχουν δημόσιο ἀξίωμα ἢ νὰ προσλαμβάνουν χριστιανούς ὑπηρέτες. Τὸ 1267 μιὰ σύνοδος στὴ Βιέννη τοὺς ὑποχρέωσε νὰ φοροῦν κωνικοὺς σκούφους.

Τὸ 1223 ὁ βασιλιὰς Λουδοβίκος Η΄ τῆς Γαλλίας κατάργησε τὴν ἐπιβολὴ πληρωμῆς τῶν χρεῶν σὲ Ἑβραίους ἀπὸ τὰ βασιρικὰ δικαστήρια, ἂν καὶ ὀρισμένοι μεγάλοι ἡγεμόνες, κυρίως οἱ κόμητες τῆς Καμπανίας, ἀρνήθηκαν νὰ ἐφαρμόσουν αὐτὸ τὸ διάταγμα. Τὸ 1235, καὶ ξανὰ τὸ 1253, ὁ ἅγιος Λουδοβίκος Θ΄, ποὺ πίστευε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τὸν ἔκρινε ἐπειδὴ ἀνεχόταν τοὺς Ἑβραίους, ἀπαγόρευσε τὴ χρέωση μὲ τόκο ἀπὸ Ἑβραίους. Μὲ τὴν παρότρυνση τῶν ἰσχυρῶν Φραγκισκανῶν, ὁ Λουδοβίκος ὀργάνωσε δημόσιες συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὸ ἐρώτημα ἂν τὸ Ταλμουδ διέσυρε τὸν χριστιανισμό. Καθὼς τὸ πόρισμα δὲν ἄφηνε ἀμφιβολίες, ὁ Λουδοβίκος διέταξε τὴν καύση τῶν

έβραϊκῶν κειμένων τὸ 1242 καὶ τὸ 1244, ἐξόρισε τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τὰ ἐδάφη του καὶ τὸ 1254 ἀπαγόρευσε τὸ Ταλμούδ. Οἱ Ἑβραῖοι κατηγορήθηκαν ὅτι βεβήλωναν τὴν ὄστια καὶ ὅτι ἀσκοῦσαν στὴ μετουσιωμένη ὄστια μιὰ πρακτικὴ ποὺ σήμερα θὰ τὴ λέγαμε «μαύρη μαγεία» (βουντοῦ) γιὰ νὰ βασανίσουν τὸν Χριστό. Ὄταν διατυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ αὐτὴ ἡ κατηγορία στὴ Γαλλία τὸ 1290, εἶπαν ἀκόμα καὶ ὅτι ἡ ὄστια εἶχε ματώσει. Μετὰ ἀπὸ μιὰ τέτοια κατηγορία, τὸ 1298 ἐξοντώθηκαν οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Ρόττινγκεν στὴ Φραγκονία, καὶ ἔτσι ἐγκαινιάστηκαν ἕξι μῆνες τρόμου ποὺ ἐπεκτάθηκε σὲ πάνω ἀπὸ ἑκατὸ κοινότητες. Ἄλλες ἐξεγέρσεις ξέσπασαν ὅταν βρέθηκαν πτώματα παιδιῶν, ἰδίως ἀγοριῶν, στὰ ὁποῖα οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν κατηγορηθεῖ ὅτι ἤθελαν νὰ κάνουν περιτομή. Ἄν καὶ δὲν ὑπῆρχαν ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, οἱ Ἑβραῖοι κατηγορήθηκαν ὡς δολοφόφοι.

Μολονότι ὁ βασιλιὰς Φίλιππος Δ' (1285-1314) ἀρχικὰ προσπάθησε νὰ μετριάσει τὴν αὐστηρότητα τῶν μέτρων κατὰ τῶν Ἑβραίων, ἡ λαϊκὴ κατακραυγὴ ἐναντίον τους φούντωσε στὴ δεκαετία τοῦ 1290. Ἐνῶ τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν κακομεταχείριση τῶν Ἑβραίων φαίνεται ὅτι παλαιότερα προερχόταν ἀπὸ τὴ μοναρχία, τῶρα οἱ τοπικὲς κοινότητες πλήρωναν τὸν βασιλιὰ ὥστε νὰ ἐκδιώξει τοὺς Ἑβραίους γιὰ λογαριασμό τους. Τὸ 1306 ὁ Φίλιππος Δ' ἐξόρισε τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τὸ βασίλειό του. Ἡ κυβέρνησις ἐξακολουθοῦσε νὰ καταμετρᾷ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητὴ εἰσροὴ ἑβραϊκῶν περιουσιῶν, ὡς τὴ δεκαετία τοῦ 1320. Ἄν καὶ ἀργότερα ἐπιτράπηκε ξανά ἡ εἴσοδος τῶν Ἑβραίων στὴ Γαλλία ὑπὸ ταπεινωτικὸς περιορισμούς, λίγοι ὑπέκυψαν στὸν πειρασμό.

Ἀκόμα καὶ στὴ σχετικὰ μὴ ἀστικοποιημένη βόρεια Ἀγγλία ὑπῆρχαν μεγάλες ἑβραϊκὲς παροικίες στὸ Λίνκολν καὶ τὴν Ὑόρκη, ὅπου τὸ 1190 σημειώθηκαν σοβαρὲς ταραχές. Ὁ βασιλιὰς Ἰωάννης ἐπληξε τοὺς Ἑβραίους μὲ οικονομικὲς ἀπαιτήσεις, καὶ τὸ 1230 ἡ βασιλικὴ κυβέρνηση δήμευσε τὸ ἕνα τρίτο τῶν ἑβραϊκῶν περιουσιῶν. Οἱ Ἑβραῖοι θεωροῦνταν δοῦλοι· τὸ 1255, ὁ Ἐρρίκος Γ' πούλησε ὅλα τὰ δικαιώματά του ἐπὶ τῶν Ἑβραίων γιὰ ἕνα χρόνο ἀντὶ 5.000 μάρκων. Τόσο ἡ Μεγάλῃ Χάρτα ὅσο καὶ οἱ Διατάξεις τῆς Ὁξφόρδης τοῦ 1258 περιορίζαν τὶς ὑποχρεώσεις τῶν βαρονικῶν οικογενειῶν ἐναντι τῶν Ἑβραίων πιστωτῶν. Τὸ 1275 ὁ βασιλιὰς Ἐδουάρδος Α' ἀπαγόρευσε κάθε ἐπιβολὴ ἐπιτοκίου καὶ τελικὰ ἐξεδίωξε τοὺς Ἑβραίους τὸ 1290.

Μπροστὰ στὴν ἐχθρότητα καὶ στοὺς κινδύνους γιὰ τὴ ζωὴ τους ποὺ ἀντιμετώπιζαν στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία, οἱ Ἑβραῖοι κατέφυγαν στὴ λιγότερο ἀνεπτυγμένη Ἀνατολὴ ὅπου ὀρισμένοι ἡγεμόνες τοὺς ὑποδέχτηκαν θερμά. Τὸ 1244 ὁ δούκας τῆς Αὐστρίας τοὺς παρὰχώρησε ἕνα προνόμιο ποὺ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ δανεῖζουν μὲ τόκο. Ἐπίσης τοὺς ἔθεσε ὑπὸ τὴν προστασία του καὶ ἐγγυήθηκε τὰ χρέη τους. Τὰ περισσότερα γκέτο ἦταν φτωχὰ καὶ συνωστισμένα, ἀλλὰ ὀρισμένα ἦταν πιὸ πλούσια, ὅπως τὸ γκέτο τῆς Πράγας. Ἐκεῖ οἱ Ἑβραῖοι εἶχαν τὴ δική τους «πόλη» ποὺ περιλάμβανε τέσσερα κτίρια συντεχνιῶν καὶ ἀρκετὲς συναγωγές. Οἱ ἑβραϊκὲς κοινότητες ἦταν πιὸ εὐάλωτες στὴ γερμανικὴ Ρηνανία ὅπου τὸ 1336 σημειώθηκαν σφαγές. Τὸ 1348 οἱ Ἑβραῖοι κατηγορήθηκαν ὡς ὑπαίτιοι γιὰ τὸν Μαῦρο Θάνατο καὶ, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, σφαγιάστηκαν. Ἔτσι, οἱ Ἑβραῖοι ζοῦσαν ὄλο καὶ πιὸ ἀπομονωμένοι σὲ περιτειχισμένα γκέτο. Πολλοὶ δὲν μιλοῦσαν τὴ γλώσσα τοῦ τόπου ὅπου κατοικοῦσαν, καὶ τὸν 15ο αἰῶνα τὰ γίντις, μιὰ σύνθεση τῆς βόρειας γερμανικῆς διαλέκτου μὲ ἑβραϊκὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα, εἶχαν διαδοθεῖ στὰ γκέτο τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

Μὲ τὴ μοῖρα τῶν Ἑβραίων ἡδὴ ἔχουμε διαβεῖ τὸ ὄριο τοῦ 14ου αἰῶνα, μιᾶς ἐποχῆς ἀναστάτωσης καὶ κρίσεων. Τὰ πρότυπα τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς σκέψης, καθὼς καὶ οἱ κυβερνητικοὶ θεσμοὶ καὶ οἱ κοινωνικὲς δομές, ἄλλαξαν ἐκ βάθρων. Τὸ βιβλίο αὐτὸ κλείνει μὲ τὴν ἐξέταση αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Marshall Baldwin (ἐπιμ.), *Christianity through the Thirteenth Century*, Νέα Ὑόρκη, Harper & Row, 1970.
- Geoffrey Barraclough, *The Medieval Papacy*, Νέα Ὑόρκη, Hartcourt, Brace & World, 1968.
- Robert Chazan, *Medieval Jewry in Northern France. A Political and Social History*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1973.
- Norman Cohn, *The Pursuit of the Millenium: Revolutionary Messianism in Medieval and Reformation Europe and its Bearing on Modern Totalitarian Movements*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1957.

- Richard Kieckhefer, *Repression of Heresy in Medieval Germany*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1979.
- David Knowles, *The Religious Orders in England*, 3 τόμοι, Cambridge, Cambridge University Press, 1948-1959.
- *The Monastic Order in England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973.
- Malcolm Lambert, *Medieval Heresy: Popular Movements from Bogomil to Hus*, Νέα Υόρκη, Holmes and Meier, 1977.
- C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, Λονδίνο, Longman, 1984.
- Henry Charles Lea, *The Inquisition of the Middle Ages*, 3 τόμοι, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1987· επίτομη συντομευμένη έκδοση από τή Margaret Nicholson, Νέα Υόρκη, MacMillan, 1961.
- Emanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error*, Νέα Υόρκη, Vintage Books, 1979.
- Lester K. Little, *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 1978.
- John Moorman, *A History of the Franciscan Order from its Origins to the Year 1517*, Όξφόρδη, Clarendon Press, 1968.
- Edward Peters (έπιμ.), *Heresy and Authority in Medieval Europe: Documents in Translation*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1980.
- Jeffrey B. Russel, *Religious Dissent in the Middle Ages*, Νέα Υόρκη, John Wiley & Sons, 1971.
- *Witchcraft in the Middle Ages*, Ithaca, Cornell University Press, 1972.
- Abram Leon Sachar, *A History of the Jews*, Νέα Υόρκη, Alfred A. Knopf, 1974.
- Joseph R. Strayer, *The Albigensian Crusade*, Νέα Υόρκη, Dial Press, 1971.
- Jonathan Sumption, *Pilgrimage: An Image of Medieval Religion*, Totowa, Νέα Ίερσέη, Rowman & Littlefield, 1975.
- Walter L. Wakefield, *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France, 1100-1250*, Berkeley/Los Angeles, University of California Press, 1975.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
ΤΟ ΓΗΡΑΣ ΕΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ:
Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ,
1270-1500